

İSLÂM HUKUKUNDA ŞEHİTLİK BAĞLAMINDA ŞEHİT AİLELERİNİN MANEVÎ TEMELLİ SOSYAL KORUMASI¹

SPIRITUAL BASED SOCIAL PROTECTION OF MARTYR'S FAMILIES IN THE CONTEXT OF MARTYRDOM IN ISLAMIC LAW

Ayten EROL²

Öz

Geçmişten günümüze bazı güçlü devletler gerek ekonomik gerekse siyasî çıkarları için geri kalmış ya da gelişmekte olan ülkelerde savaş, kargaşa ve terörü desteklemektedir. Bunun sonucunda bütün dünyada yaşanan terör olaylarına karşın, İslâm dini, iman edenlere iyiliği yaygınlaştırma ve kötülükten alıkoyma (el-emru bi'l- ma'rûf ve'n-nehyu ani'l-münker) görevini vermiştir. İslam hukukunun “zarûriyyat-ı hamse” kapsamında korunmasını istediği değerleri (can, mal, nesil, akıl, din) düşmana karşı korumak için yapılan savaş, Allah yolunda savaştır. Bu değerlerle birlikte, millet ve vatani korumak için tevhid uğrunda canlarını feda ederek ölümsüzleşenlere şehit, şehitlerin geride bıraktıkları birinci derecede yakınlarına ise şehit ailesi denilmiştir. Bu çalışmamızda, öncelikle İslâm hukukunda şehit ve şehitliğin kavramsal çerçevesi, önemi ve hukukî dayanakları ele alınmıştır. Peşinden de din ve maneviyat ilişkisi ve manevi temelli sosyal korumadan bahsedilmiştir. İslâm hukukuna göre şehit ailelerinin manevî temelli sosyal korumalarının tanımı, konusu, amacı, temel ilkelerine imkânlar nispetinde yer verilmeye çalışılmıştır. İslâm hukukuna göre manevi temelli sosyal koruma kapsamında şehit ailelerinin, Allah'la ve çevrelerindeki diğer insanlarla ilişkileri, yaşamları boyunca maneviyatla kurdukları ilişki ile doğru orantılıdır. Böylece, tevekkül, teslimiyet, sabır ve rıza boyutuyla manevi mesajları dikkate alan şehit yakınları, hem kaybettikleri şehidin yakını olmalarından dolayı gurur duyacaklar, hem de sosyal hayattan kopmadan, kendi ruh dünyalarıyla barışık, aslı görevlerine devam edebileceklerdir.

Anahtar Kelimeler: İslâm hukuku, şehitlik, şehit, maneviyat, manevi temelli sosyal koruma.

Abstract

Some developed countries had been supporting the wars, conflicts and terrors in backward or developing countries for their economic and political interests. Against these terror incidents all over the world, the religion of Islam has assigned the believers the duty of spreading the good and preventing the bad (al-amru bi'l- ma'rûf ven'nahyu ani'l-munkar). The war against the enemies to preserve the values that Islamic law demand in the context of “zaruyyat-ı hamse (life, property, intellect, generation, religion)” is the in the path of Allah. Those who sacrificed their lives for these values as well as for their nation and homeland as required by Allah and became immortal are called martyr and, their first degree relatives are called martyr's family. In this paper, primarily, conceptual framework, importance and judicial bases of martyr and martyrdom are dealt with, followed by the religion-spirituality relation and spiritual based social protection. The definition, subject, aim and main principles of spiritual based social protection of martyr' families are explored according to Islamic law. Accordingly, it is explained that relationships of martyr's families under the social protection with Allah and other people around are parallel with their spiritual life. It is stressed that the relatives of martyr will increasingly feel the proud of being the victim's relative along the lines of spiritual thoughts of consent, obedience, patience, and submission, and will also continue on their principal duties in peace with their spiritual world, without departing from social life.

Keywords: Islamic law, martyrdom, martyr, spiritual, spiritual based social protection.

¹ Bu makale, İçişleri Bakanlığı destekli Kırıkkale Kadın Dayanışma ve Destekleme Derneği bünyesinde, şehit ailelerinin manevî bakımına yönelik gerçekleştirilen, “Kültürümüz Kadınların Elinde Yeniden Canlanıyor” Projesi kapsamında yazılmıştır.

² Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, aerva95@gmail.com, Orcid: 0000-0002-0787-4865

1. GİRİŞ

Tarih boyunca insanların bireysel olarak var olmak, yaşamak veya farklı sebeplerle birbirlerine karşı yürüttükleri amansız mücadelelerde, ekonomi, milliyetçilik ve din gibi toplumsal olguların etkili olduğu bilinmektedir. Ekonomik sebeplerin yanı sıra günümüz dünyasında da din ve milliyetçilik olguları, savaş sebebi olarak hâlâ geçerliliğini devam ettirmektedir. Özellikle dinî sebepler, çok daha etkili olmaktadır(Taştan, 2018: 804).

Bu bağlamda, tarihsel süreçte milletlerin uğrunda fedakârlık ettiği kutsalları bulunmaktadır. İslâm dinine göre inanan insanın kutsalının merkezi ve yaşam kaynağı Allah'tır. O, her türlü acizlik ve noksandan uzaktır. Bütün mükemmellikler ve yetkinlikler Allah'ta toplanmakta ve O'nun kutsallığını pekiştirmektedir. Bu nedenle Peygamberler dâhil olmak üzere Allah nezdinde makbul olan sıddıklar, şehitler, salihler, ayrıca insanların aşırı sevgi beslediği veli ve ermişler, hatta meleklerden hiçbirisi kutsiyetin mahiyetini oluşturan “yaratılmışlık üstü ve aşkın” özelliği taşımamakta manevi alanda mükemmellik ve yetkinlik, en üst ve son derecesini Allah'ta bulunmaktadır. Allah'ın dışındaki kutsal olanlar, kutsallıklarını Allah'a olan nispetlerinden almaktadırlar(Musahana, 2015:121) Bu nedenle bütün peygamberler, kâinatın tek yaratıcısı ve düzenleyicisi olarak tek kutsal varlığın Allah olduğu, sadece Allah'a ibadet edilmesinin gerekliliği (Zâriyât, 51: 56) ve İslâm dininin akidesinin temelini oluşturan tevhid/birlik inancını (Âl-i İmran, 2:64) yayma hususunda çeşitli mücadeleler vermişlerdir(Musahana, 2015: 142. Detay için bkz. Esen, 2011, 111-128; Çakan ve Solmaz, 2014).

Özellikle günümüzde bazı güçlü devletlerin gerek ekonomik gerekse siyasî çıkarları için geri kalmış ya da gelişmekte olan ülkelerde savaş, kargaşa ve terörü (Detay için bkz. Orhan, 2014: 94) desteklemesi sonucu bütün dünyada yaşanan terör olaylarına karşın, İslâm dini, iman edenlere iyiliği yaygınlaştırma ve kötülükten alıkoyma (el-emru bi'l-ma'rûf ve'n-nehyu ani'l-münker) görevini vermiştir(Âl-i İmrân, 3:104, 110, 114; A'raf, 7:157; Tevbe, 9:71, 112; Hacc, 22:41) Böylece İslâm dini, toplumda huzur ve güven ortamının oluşmasını sağlamak ve bu ortamı bozmak isteyenlere, gerek cana gerekse mal ve emniyete yönelik işlenen diğer suçlara da suçun çeşidine göre farklı müeyyideler getirmiştir(Bkz. Mâide, 5:33, 34; Furkân, 25:52; Ankebût, 29:69; Tevbe, 9:73. Detay için bkz. Çağrıncı, 1996:156-159; Özel, 1993: 527-531).

İslam dini, insanları zorla Müslüman yapmak için savaşı meşru kılmamıştır. Savaş, dine ve yurda karşı savaş açan ve korunması zorunlu maddî ve manevî değerlere saldıran düşmanla yapılır(Karaman, 2018). Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de; “*Nasıl olur da-Allah yolunda savaşmayı ve “Size ne oluyor da : ‘Rabbimiz! Bizi halkı zalim olan bu şehirden çıkar, katından bize bir sahip çıkan gönder, katından bize bir yardımcı lütfet diyen zavallı çocuklar, erkekler ve kadınlar uğrunda ve Allah yolunda savaşmıyorsunuz? ve “İman edenler Allah yolunda savaşır, inanmayanlar ise bâtıl dava uğrunda savaşır. Şu halde şeytanın dostlarına karşı savaşın. Şüphe yok ki şeytanın planı (tuzağı) daima zayıftır.”* (Nisâ, 4:75-76) buyurulmaktadır. Dolayısıyla bu âyetlerden, Allah yolunda savaşmanın, mücadele etmenin ve zulüm altında inleyen çaresiz mazlum insanlara yardım etmenin müminlerin görevi olduğu anlaşılmaktadır.

İslâm hukukunda “zarûriyyat-ı hamse” kapsamında canın, malın, neslin, aklın ve dinin korunması, insanlık için korunması gereken zorunlu değerlerdir(Bkz. Gazzâlî, ts., 1:287, 288; Şatıbî, t.s., 2:8; İbn Âşûr, ts., 300; İbn Âşûr, 2013: 225; Yaman, 2017: 161-196). İslam hukukunun korunmasını istediği bütün bu değerleri düşmana karşı korumak için yapılan savaş, Allah yolunda savaştır(Karaman, 2018). Allah'ın yolu kavramı bütün hayır ve iyilikleri

içerisinde barındırmaktadır. Bu bağlamda, mazlumlara yardım için çaba harcamak ve onlar için savaşmak, Allah'ın yolunda verilen mücadeleyi (Birsin, 2011:105) yani Kur'ân-ı Kerim'in ifadesi ile "cihadi" emretmektedir(Cihad Kur'ân-ı Kerim'de isim olarak dört, bundan türeyen fiil şeklinde yirmi dört yerde geçmektedir. İlgili âyetler için bkz. Âl-i İmrân, 3:142; Ankebût, 29:69; Nahl, 16:110; Tahrîm, 66:9; Tevbe, 9:16, 41, 44, 73, 81, 86, 88).

Birsin(2011:107) cihadi; "insanlığı bayağılaşmaktan kurtarıp yüce değerlerle buluşturmak için en kıymetli değerlerden; candan, maldan, zamandan yana fedakârlık yapmaktır. Bu yönüyle fedakârlık olgusunun en yüksek noktasını oluşturur. Bu uğurda can verenler ise en büyük fedakârlığı yapan kişilerdir. Çünkü candan öte feda edilebilecek daha yüksek bir kıymet yoktur. Şehitlere verilen değer büyüklüğü, yaptıkları fedakârlığın ve tanıklık ettikleri hakikatin büyüklüğüyle bağlantılıdır" şeklinde ifade etmektedir. İşte bu hakikat gereği ölen müminler, Allah yolunda hakka şahitlik etmiş ve bu uğurda öldürülmüş oldukları için şehit olurlar(Zebîdî, 1390/1970, 8: 255). Şehadet ise inanan bir Müslüman için Âlemlerin Efendisi olarak yaratılan Hz. Peygamber'e yakın olmak kadar yüce bir ödül olarak nitelendirilmiştir(Taştan, 2018: 824).

Şehitler, Allah'ın dininin yüceltilmesi için dünya hayatından vazgeçerek, Allah'ın vadettiği ölümsüzlüğe doğru yelken açmışlardır(Taştan, 2018: 805). Dolayısıyla, can, mal, namus, akıl, din, millet ve vatani korumak için tevhid uğrunda canlarını feda ederek ölümsüzleşenlere (Bakara, 2:154; Âl-i İmran, 3:169, 170) şehit, şehitlerin geride bıraktıkları birinci derecede yakınlarına ise şehit ailesi denilmiştir.

Nitekim evlatlarının, babalarının, eşlerinin şehadeti ile derin üzüntü içerisinde olan şehit ailelerinin hüznü ve kederlerini unutmaları ve sosyal hayata uyum sağlamaları için maddî desteğin yanında manevî desteğin verilmesi, birey ve devlet olarak vefa borcumuz olmanın yanı sıra sosyal koruma/hizmet bakımından da bir görev ve zorunluluktur.

Bu çalışmamızda, öncelikle İslâm hukukunda şehitliğin kavramsal çerçevesi, önemi ve hukukî dayanakları ele alınacak ve peşinden de İslâm hukukuna göre şehit ailelerinin manevî temelli sosyal korumalarına imkânlar nispetinde yer vermeye çalışılacaktır.

2. İSLÂM HUKUKUNDA ŞEHİTLİK

2.1. İslâm Hukukunda Şehitliğin Kavramsal Çerçevesi

Arapça "ş-h-d" fiil kökünden (Bu kökün ve ondan türeyen kelimelerden bazılarının manaları hakkında detay için bkz. Yaran, 2012: 212-215) türetilmiş olan şehîd kelimesi, Türkçe'de "şehit" olarak ifade edilmekte ve sözlükte; bir yerde hazır bulunmak, bilmek, bildirmek, bir olaya şahit olmak, şahitlik yapmak, doğru bilgi vermek, yemin etmek, onaylamak gibi anlamlara gelmektedir. Bununla birlikte "ş-h-d" fiilinin ism-i fâili "şâhid", mübalağalı ism-i fâili veya sıfat-ı müşebbehesi "şehîd", mastarı da "şehâdet"tir. Şehîd'in çoğulu ise "şühedâ"dır(Ebü'l-Hüseyn, 1390/1970, 3: 221; Zemahşerî, 1998, 1:527). Tanıklığı güvenilir olan veya hiçbir şey bilgisinin dışında olmayan anlamlarına gelen "eş-şehîd" kelimesi ise Allah'ın isimlerinden biri olup Kur'ân-ı Kerim'de dokuz yerde bu anlamda geçmektedir(Âl-i İmrân, 3:98, Burûc, 85:9; En'âm, 6:19; Fussilet, 41:53; Hacc, 22:17; Mâide, 5:117; Mücadele, 58:6; Sebe', 34:47; Yunus, 10:46).

Terim olarak şehit, Allah yolunda öldürülen Müslüman, mümin (İbn Manzûr, ts., 4:2350; Atar, 2010, 38: 428; Yaran, 2012: 215) veya diğer bir ifade ile Allah yolunda canını feda etmekten çekinmeyerek şehitlik mertebesine erişen mümin kişi anlamına gelmektedir. Nitekim Hz. Peygamber'e kimlerin "Allah yolunda" kabul edilmesi gerektiğinin sorulması üzerine O da: "Kim Allah'ın kelimesinin (kelimetullah'ın) en yüce olması için savaşıyorsa o, Allah yolundadır"

diye cevap vermiştir(Buhârî, 1428/2006: “Cihâd”, 15/2655; Ebû Dâvûd, (ts.): “Cihâd”, 26/2517; Müslim, 1427/2006: “Îmâre”, 143, 145).

İslâm hukuk doktrininde ise şehit kavramı, Hanefî mezhebine göre, müşrikler tarafından öldürülmüş veya savaş meydanında yaralanmış olarak bulunmuş veya Müslümanlar tarafından zulümle öldürülmüş kimse olup bu nedenle mirasçılarına bir mal düzenlenmesi gerekmeyen kişi olarak tanımlanırken, (Mevsilî, ts., 1: 145) Şafiî, (Şirbînî, ts., 2: 33), Hanbelî (İbn Müflih, 1997, 2: 237) ve Mâlikî (Karafî, 1994, 2: 476) mezheplerine göre kâfirlerle savaş nedeni ile ölen veya öldürülen kişi şeklinde tanımlanmaktadır.

Atar, şehit kavramının sözlük ve terim anlamları arasındaki bağı, “meşhûd” (görülen, tanıklık edilen) manasına göre açıklayan âlimlerin, canını Allah yolunda feda eden kimsenin hemen cennet nimetlerine erişmesine Allah ve melekler tarafından şahitlik edilmesinden dolayı olduğunu ifade etmektedir. Bunun yanı sıra söz konusu bağı, “şâhit” (gören, tanıklık eden) anlamını esas alan âlimlerin ise Allah’ın vaat ettiği nimetleri hazır olarak görüp onlardan yararlandığı veya kıyamet gününde kendisinden Hz. Peygamber’le birlikte geçmiş ümmetler hakkında şahitlik etmesi isteneceği için ona şehit denildiğini ifade etmektedir(Atar, 2010, 38: 428).

Diğer bir ifade ile şehit, üzerindeki kanlı kefeni ve yaralarıyla, haksızlık karşısında uğruna can verdiği hakikatin ve Allah’ın kendisine verdiği nimetlerin tanığıdır. Bu bağlamda şehit, Allah’ın, Resul’ünün ve müminlerin inancına, sadakatine, dürüstlüğü ve yiğitliğine tanıklık ettiği kişi anlamına gelmektedir(Birsin, 2011: 102).

Yaran ise, “şehîd” kavramının, muhtemel olarak ilk defa Hz. Peygamber tarafından (Allah yolunda öldürülen) anlamında da kullanıldığı ve bu mananın zamanla yaygınlık kazanarak diğer manalarını geri plana ittiği görüşündedir. Bununla birlikte Yaran, Allah yolunda öldürülen kişiye niçin şehit dendiği bu mana ile kelimenin sözlük manası arasında ne gibi bir ilişki olduğu hususunda İslâm bilginleri tarafından yapılan çeşitli yorumlardan bazılarını şu şekilde sıralamaktadır:

“a. Melekler, şehidin cenneti hak ettiğine, onun nimetinden istifade edeceğine şahitlik ettikleri için böyle denmiştir.

b. Bakara suresinin 142. ayetinde sözü edilen, geçmiş ümmetlerle ilgili şahitlik meselesinde Hz. Peygamberle birlikte şehitlerin de şahitliği talep edilecektir. Bunun için onlara “şehîd” denmiştir.

c. Rahmet melekleri onun yanında bulunurlar ve yıkanması veya ruhunun cennete nakli esnasında onunla birlikte olurlar. Bunun için ona “şehîd” denmiştir.

d. Yere şâhit denmektedir ve yere düştüğü için ona da şehîd denmiştir.

e. Şehîd, Allah nezdinde hâzırdır, diridir. Nadr b. Şümeyl’in, şehîdi “hayy= canlı, diri” olarak açıklamasını yorumlayan Ezherî, “Sanıyorum, “Allah yolunda öldürülenleri ölü sanma. Onlar diridirler, Rableri nezdinde rızıklandırılırlar”(Âl-i İmrân, 3/169) ayetini tevîl ederek böyle dedi. Onların ruhları sanki canlı olarak dâru’s-selâma getirilmiş, başkalarının ruhları ise dirilme (ba’s) gününe tehir edilmiştir. Bu, güzel bir görüştür” der.

f. Şehitler Allah’ın melekûtunu ve mülkünü müşahede ederler. Bunun için onlara “şehîd” denmiştir. Zebîdî’ye göre O’nun melekûtundan maksat, nefislerin ruhlarına ait gayb âlemi ve mülkünden maksat da müşahede edilen dünya (âlem-i şehâdet)tir.

g. Şehitler, Allah'ın emrinde hakka şahitlik ettikleri ve sonunda bu uğurda öldürüldükleri için bu ismi almışlardır.

h. Allah, kendi yolunda öldürülen bu insanlar için büyük bir itibar/kerâmet hazırlamış, onlar da bunu müşahede etmişlerdir ve bunun için onlara “şehîd” denmiştir.

ı. Zâhirî haline binâen onun imanlı olduğuna ve hayırlı bir şekilde öldüğüne şahitlik edildiği için kendisine “şehîd” denmiştir.

j. Üzerindeki kan onun şehitliğine, Allah yolunda öldürüldüğüne şahitlik ettiği için bu ismi almıştır.

k. Allah'ın varlığına ve ilahlığına başkaları sözlü olarak şahitlik ederlerken onlar buna fiilen şahitlik etmişlerdir ve bunun için kendilerine “şehîd” denmiştir”(Yaran, 2012: 215-216).

Allah yolunda öldürülen kimselere şehit denilmesinin sebepleri ile ilgili yapılan bu yorumların yanı sıra şehidin, gerçekte ölmeyip Allah'ın huzurunda bir ahit gibi canlı olması ve dünyada öldürülmesine karşılık kendisine hazırlanan ilahî mükâfatı görüp buna tanıklık etmesi nedeniyle bu unvanı aldığı da ifade edilmektedir(Can, 2015: 1036).

Bu bağlamda Birsin şehidi şu şekilde tarif etmektedir: “Şehit, kanıyla çağlara mesaj veren, insanlığın köhnemiş, azgınlaşmış, ruhsuzlaşmış dünyasına vicdanı ve ahlâkı getirendir. Söyleyecek sözü olmadığı için yollara düşmüş biri değil, vicdanı körelmiş bir mütecavize dur diyendir. Şehit Allah'ın rızasının hak ve adalette olduğunu bilen, hakka ve adalete sarıldığında onun rızasına nail olacağını umandır. Bütün güzelliklerin diğer adı olan barış ağacını, kanıyla sulayandır. Bu nedenle şehit mütecaviz ve hak dinlemez değildir. Şehit, yaşarken temsil ettiği evrensel değerlere ölümüyle şahitlik edendir.” (Birsin, 2011: 108).

Diğer taraftan şehit kavramı ile ilgili hadisler incelendiğinde örneğin; Hz. Peygamber'in sahabeye yönelik, “*Siz kimi şehit sayıyorsunuz?*” sorusuna sahâbenin “Allah yolunda öldürülenler şehittir” diye cevap vermeleri üzerine, Hz. Peygamber, şehit kelimesinin kapsamının daha geniş olduğunu ifade etmiş ve ardından da: “*Kim Allah yolunda öldürülürse şehittir. Kim Allah yolunda ölürse şehittir. Kim tâûn/vebâ, bulaşıcı hastalık sebebiyle ölürse şehittir. Kim karın hastalığı sebebiyle ölürse şehittir*” demiştir(Müslim, 1427/2006: “İmâre”:165; Buhârî, 1428/2006: “Cemâat”, 4/624, 44/ 688). Dolayısıyla hadis-i şeriflerde şehit kavramının; dinini, canını ve malını korumak için ölenlerden (Buhârî, 1428/2006: “Mezâlim”, 34/2348; Ebû Dâvûd: “Sünnet”, 32/ 4772) tutun da hastalıktan ölenler (Buhârî, 1428/2006: “Cemâat”, 4/624, 44/688; “Cihâd”, 30/2674-2675; “Enbiyâ”, 52/3287; “Tıb”, 29/ 5401; Ebû Dâvûd, ts.: “Cenâiz”, 15/3111) zulme ve haksızlığa karşı koyarken ölenler (Ahmed b. Hanbel, 1982, 2: 205, 652) yıkıntı altında kalarak (Buhârî, 1428/2006: “Cemâat”, 4/624, 44/688; “Cihâd”, 30/ 2674; Ebû Dâvûd, ts.: “Cenâiz”, 15/3111) veya yanarak ölenler (Ebû Dâvûd, ts.: “Cenâiz”, 15/3111)) gibi daha pek çok nedeni de bünyesinde barındıracak genişlikte bir anlam ve içeriğe sahip olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, hadis-i şeriflerde ilk aşamada şehit, Allah adının en yüce olması için savaşan ya da sadece Allah yolunda savaşırken öldürülen kişi olarak tanımlanırken daha sonra gerçekten Allah rızası için şehit olmak isteyen fakat savaş dışında hastalık veya musibet gibi çeşitli sebeplerle ölen kişiler de bu tanıma dâhil edilmiştir.

Bu durumda Allah'a kuvvetli bir iman ve sadakat üzere öldürülen mümin kişiler şehit olarak tanımlanmakla birlikte ahiretteki amellerine göre farklı derecelere sahip olabilirler(Kurt, 2012, 36: 206).

Sonuç olarak şehit kavramı, esasen Allah yolunda mücadele ederken ve savaşırken öldürülen mümin kimse anlamına geldiği gibi, bir haksızlığa, zulme ve herhangi bir kaza, bela, yangın, felaket ve hastalığa maruz kalarak ölen veya ilim tahsili yolunda, helâl kazanç uğrunda ölen mümin kişi anlamlarına da gelmektedir.

2.2. İslâm Hukukunda Şehitliğin Önemi

Geçmişten günümüze sayısız insan, inançları, Allah'ın rızasını kazanmak, zulmü engelleyip adaleti sağlamak ve dinin korunması için kendisine bahşedilmiş en kıymetli değer olan canını feda etmekten çekinmemiş ve çekinmemektedir. Bu durum, kuvvetli bir imanın alameti olarak kabul edilir ve semavî dinlerde şehitlik kavramı ile karşılık bulur(Taştan, 2018: 804. Detay için bkz. Can, 2015:1046, 1047).

Bu hususla ilgili Kur'ân-ı Kerim'de; *“Şüphesiz Allah, müminlerden canlarını ve mallarını, kendilerine vereceği cennet karşılığında satın almıştır. Artık, onlar Allah yolunda savaşır, öldürürler ve ötürler. Allah, bunu Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da kesin olarak vadetmiştir. Kimdir sözünü Allah'tan daha iyi yerine getiren? O hâlde yapmış olduğunuz bu alışverişten dolayı sevinin. İşte 'büyük kurtuluş ve mutluluk' budur”* (Tevbe, 9:111) buyrulmaktadır. Bu âyetten şehitliğin, ölümlü olan insanın, yüce değerlerin yaşatılması uğrunda ve sadece Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla canını Allah'a satması, diğer bir ifade ile Allah'ın, esasen inananlara imtihan (Âl-i İmrân, 3:186; Teğabün, 64:15) olarak verdiği can ve malı cennet karşılığında satın alması şeklinde olduğu anlaşılmaktadır. Aslında, canın ve malın Allah'a ait (Taberî, 2001, 12: 5-6; Kurtubî, 2006, 10: 379-380) olduğu düşünüldüğünde, inananlar geçici dünya hayatına ve kıymeti olmayan dünya malına karşılık, sonsuz hayatı ve hiç bitmeyen cennet nimetlerini satın alarak çok kârlı bir alışveriş yapmış olurlar. Bu Allah'ın lütuf ve ihsanıdır ki, Yüce Allah bu durumu Kur'ân-ı Kerim'de şöyle ifade etmiştir: *“O hâlde (geçici) dünya hayatını, (ebedî) ahiret hayatı karşılığında satanlar, Allah yolunda savaşınlar. Her kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse, biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz”* (Nisâ, 4:74). Dolayısıyla bu âyetten, ahireti kazanmayı düşünüp Allah yolunda savaşa giren kimsenin ya zafer kazanacağı ya da şehit olacağı ancak her iki durumda da inananların kazançlı olacağı ve ahirette de mükâfatı hak edeceği anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan Hz. Peygamber'in hem kendisinin şehitliği arzu ettiğini hem de Müslümanların şehitliği arzu etmesini tavsiye ettiğini hadis-i şeriflerde görüyoruz. Örneğin bir hadis-i şeriflerinde Hz. Peygamber, *“Ümmetime ağır gelmeyecek olsaydı, hiçbir seriyyeden geri kalmaz, hepsine katılırdım. Allah yolunda şehit olmak, sonra diriltilmek tekrar şehit olmak yine diriltilip tekrar şehit olmak isterdim”* (Buhârî, 1428/2006: İman, 26; Müslim, 1427/2006: İmâre, 103, 107) buyurarak şehitliğin önemini vurgulamıştır. Bunun yanı sıra şehitliğin önemi ile ilgili Hz. Peygamber; *“Şehitliği gönülden arzu eden bir kimse, şehit olmasa bile sevabına nail olur”* (Müslim, 1427/2006: İmâre, 156) ve *“Allah Teâlâ'dan bütün kalbiyle şehitlik dileyen bir kimse, yatağında ölse bile, Allah ona şehitlik mertebesini ihsan eder”* ((Müslim, 1427/2006: İmâre, 157) buyurmuştur. Yine bir gün Peygamber Efendimiz'in ashabı arasında ayağa kalkarak; *(Allah yolunda cihat ve Allah'a iman etmek, amellerin en faziletlisidir)* diye hatırlatması üzerine bir adam kalkıp: *(Ya Resûlallâh! Şayet Allah yolunda öldürülürsem, bu benim günahlarıma keffâret olur mu?)* diye sormuştur. Hz. Peygamber de ona: *“Evet, şayet sen sabrederek, ecrini sâdece Allah'tan bekleyerek, cepheden kaçmaksızın düşmana karşı koyup Allah yolunda öldürülürsen, günahlarına keffâret olur. Ancak borçların bunun dışındadır. Bunu bana Cibrîl söyledi”* demiştir(Müslim, 1427/2006: İmâre, 117).

İslâm hukukuna göre özellikle dar anlamıyla şehitlik, insanî ve ulvî değerlerin korunması ve yüceltilmesi için verilen asil bir mücadelede can verenlerin niteliğidir. Çünkü insanlık için akıtılan ve insanlığa hizmet eden; alın teri, gözyaşı ve şehidin dökülen kanı, insanlık onuruna, toplumsal dinamizme ve uygarlığın gelişimine katkı sağlayan üç kutsal damla olarak ifade edilmektedir(Birsin, 2011: 119). Bu çerçevede şehit, hak uğruna, zulmü ortadan kaldırıp, insana yakışır değerlerin yaşatılması için canını, onu verene teslim eden kişi, şehitlik ise yaşamayı bilmemenin, yaşamı sevmemenin değil, insan onuruyla bağdaşmayan bir durumu kabul etmemenin sonucudur(Birsin, 2011: 107). İşte bu sonuç bağlamında şehitlik, inanan insanın gözünde yüksek bir ideal ve güçlü bir arzu durumu ve herkese nasip olmayacak ulvî bir merteye (Hadîd, 57/19) veya makam (Kur’ân-ı Kerim’de şehitlerin makamı en yüksek makam olan peygamberlerin, sıddıkların, salihlerin makamıyla birlikte ifade edilmektedir. Bkz. Nisâ, 4/69) olarak görüldüğü için de önem arz etmektedir.

2.3. İslâm Hukukunda Şehitliğin Hukukî Temelleri

İslâm hukukunda şehitliğin hukukî temellerini Kur’ân-ı Kerim’de, Sünnet’te ve İslâm hukuk doktrininde görmek mümkündür.

2.3.1. Kur’ân-ı Kerim’e Göre Şehitlik

Kur’ân-ı Kerim’de şehitlik ve şehitliğin önemi ile ilgili pek çok âyet-i kerime (Bkz. Âl-i İmrân 3:169-171; Ahzâb, 33:23; Bakara, 2:154; Nisâ, 4:74; Tevbe, 9:52; Hac, 22:58; Hadid, 57:19; Muhammed, 47:4-6;) yer almaktadır. Örneğin; Âl-i İmrân, 3:157 âyet-i kerimede şöyle buyrulmaktadır: *“Andolsun ki Allah yolunda öldürülür veya ölürseniz, biliniz ki, Allah’tan gelecek bir bağışlanma ve bir rahmet onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır.”* Bu âyet-i kerimede, Allah yolunda ölme veya öldürülmenin yani şehitlik makamının, yaşamaktan ve insanların bu dünyada elde ettikleri mal, makam, güç ve dünya menfaatlerinden çok daha üstün olduğu bildirilmektedir. Bunun yanı sıra, Allah’ın müminleri bağışlamasının ve onlara merhamet etmesinin, insanların bağlandığı değerlerden ve bütün kazandıkları şeylerden daha yüce olduğu vurgulanmaktadır(Kutub, 2003, 4: 499).

Diğer bir âyette ise; *“Allah yolunda öldürülenler için “ölüler” demeyin. Hayır, onlar diridirler,(Kur’ân-ı Kerim’de “Allah yolunda öldürülenler” olarak ifade edilen şehitlerin diri olmalarının ne anlama geldiği, buradaki “diri” kelimesinin gerçek anlamda mı yoksa mecaz anlamında mı kullanıldığı hususunda İslâm âlimlerinin görüşleri için bkz. Yaran, 2012: 216-217) fakat siz bilemezsiniz”* (Bakara, 2/154) buyrulmaktadır. Bir başka âyette ise; *“O halde, dünya hayatını ahiret karşılığında satanlar, Allah yolunda savaşsınlar. Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz”* (Nisâ, 4:74) buyrulmaktadır.

2.3.2. Hadis-i Şeriflere Göre Şehitlik

Kur’an-ı Kerim’in ilgili ayetlerinde olduğu gibi pek çok hadis-i şerif de şehitlik için hukukî temel oluşturmaktadır. Hz. Peygamber’in şehitlerle ilgili sözleri genellikle, hadis kitaplarında cihâd ve siyer, imâra, fedâilü’l-cihâd ve şehâdât gibi çeşitli başlıklar altında ifade edilmektedir.

Hz. Peygamber: *“Ölüp de Allah katında hayırlı bir mertebeye erişen kullar içinde, şehitten başka hiç kimse —kendisine içindekilerle birlikte dünya verilecek olsa bile— yeniden dünyaya gelmek istemez. Şehit, şehitliğin ne kadar üstün bir merteye olduğunu gördüğü için, dünyaya dönüp bir kez daha şehit olmak için can atar”* (Buhârî, 1428/2006: “Cihâd”, 6/2795)

buyurmaktadır. Diğer bir hadisinde ise Hz. Peygamber: “*Kim samimi olarak Allah’tan şehit olmayı isterse yatağında ölse bile Allah onu şehitlik mertebesine ulaştırır*” (Buhârî, 1428/2006: “Cihâd ve Siyer”, 28; Müslim, 1427/2006: “İmâre”, 128) buyurmakta ve özellikle niyetin samimi olmasına vurgu yapılmaktadır ki bunda Allah rızasının esas alınması gerekmektedir. Yine Hz. Peygamber, şehitlere verilecek mükâfatı ve onların nail olacakları nimetleri şöyle anlatmaktadır: “*Şehitlerin ruhları (âdeti) yeşil kuşların içindedir. Bu kuşların arşa asılı kandilleri vardır. Onlar cennette istedikleri yerde dolaşır sonra arşa asılı kandillere inerler. Allah onlara şöyle seslenir: 'Herhangi bir şey arzu ediyor musunuz?' Onlar da, 'Cennette dilediğimiz gibi dolaşabilirken başka ne arzu edebiliriz ki?' Yüce Allah onlara bunu üç defa sorar. Onlar Rablerinden bir şey dilemedikçe bırakılmayacaklarını anlayınca şöyle derler: 'Yâ Rab! Ruhlarımızı bedenlerimize geri döndürmeni ve senin yolunda bir defa daha şehit olmayı diliyoruz'*”(Müslim, 1427/2006: “İmâre”, 121: 4885; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 25:2520).

Hadis kaynaklarında Allah yolunda öldürülen şehidin duyacağı ölüm acısının çimdiklenen kişinin duyduğu acı kadar olduğu, (Tirmizî, 1981: “Fedâilü’l Cihâd”, 26) cennete ilk girecekler arasında olduğu (Ebu Dâvud, “Cihâd”: 27), cennetteki makamının gösterileceği, kabir azabından korunacağı (Ebu Dâvud, “Cihâd”: 38), ailelerinden ve akrabalarından yetmiş kişiye şefaet edecekleri (Tirmizî, 1981: “Fedâilü’l Cihâd”, 25, 26) kul borcu hariç diğer günahlarının bağışlanacağı (Müslim, 1427/2006: “İmâre”, 117-119) ve meleklerin kanatlarıyla gölgelenmesi (Buhârî, 1428/2006: “Cenâiz”, 3) gibi pek çok ilahi ihsanın olduğu ifade edilmektedir.

2.3.3. İslâm Hukuk Doktrinde Şehitlik

İslâm hukuk doktrinde şehit ve şehitlik kavramları, şehitliğin şartları, çeşitleri, şehitlere uygulanacak dünyevi ahkâm ayrıntılı bir şekilde belirlenmiştir.

Hanefî hukukçusu Kâsânî (ö. 587/1191), şehidi şu şekilde tanımlamıştır: “Bir kimse, savaş meydanında veya başka bir yerde düşman (harbî) ile savaşırken ya da canını, malını, ailesini, bir Müslüman’ı veya zimmîyi müdafaa ederken, ister silahla ister başka bir şeyle öldürülürse şehittir”(1406/1986, 1: 323) Serahsî (ö. 483/1090) ise, meşru bir şekilde savaşan ve canını Allah’ın rızasını kazanmak için feda eden bir kimsenin şehit kabul edileceğini ifade etmektedir(1414/1993, 2: 51).

İslâm hukukuna göre şehitlik makamını kazanmak için meşru değerlerin, yine meşru niyet ve araçlarla savunulmuş olması ve şehitliğin diğer şartlarının da bulunması gerektiğini ifade eden Birsin, şehitliğin niyet dışındaki şartlarını şu şekilde sıralamaktadır: Ölünün dinen hakiki şehit kabul edilebilmesi için başkasının fiiliyle öldürülmüş olması, şehit sayılması için mazlum olarak öldürülmesi, özellikle Hanefî’lere göre şehit sayılması için, kan bedeli gerektirmese de kisası gerektirecek bir şekilde öldürülmüş olmak, savaşta yara alıp canlı olduğu halde başka bir yere taşınmamış olmak, (Detay için bkz. Yaran, 2012: 220) maktulün Müslüman olması ve mükellef olmasıdır(Birsin, 2011: 111-112; Kurt, 2012: 211).

İslâm hukukçuları, Hz. Peygamber’in şehitlerle ilgili söz, fiil ve uygulamalarını değerlendiren özellikle bazı Hanefî hukukçular yıkanma ve defin gibi bazı dünyevi hükümleri dikkate alarak şehitliği “hakiki şehit” ve “hükmi şehit” olmak üzere iki kısma ayırmışlardır. Buna göre yıkanma, kefenleme, namazını kılma ve defnedilme gibi bazı hükümlerin uygulandığı ya da sadece ahiret hükümleri bakımından şehit sayılan kimselere “hakiki şehit”, bu hükümlerin uygulanmadığı veya dünya ve ahiret hükümleri açısından şehit kabul edilen kimselere de “hükmi şehit” denilmiştir. Bununla birlikte, şehitleri genellikle hem dünya hem ahiret hükümleri

bakımından şehit, sadece dünya hükümleri bakımından şehit ve sadece ahiret hükümleri bakımından şehit olmak üzere üç kısma ayırmışlardır(Şirbînî, ts., 2: 33; İbn Âbidîn, 2000, 2: 252; Atar, 2010, 38: 429-430). Bunları Karaman şu şekilde ifade etmiştir: “1. Dünya ve ahiret şehitleri: Dünyada yıkama, kefenleme, namaz ve defin bakımından, ahirette ise o âleme mahsus nimetler ve ödüller bakımından şehit muamelesi görenler. Bunlar; Allah’ın sözü (dini, hükmü) en üstün ve hâkim, inkârcıların sözü de en aşağıda olsun diye savaşan, hiçbir dünya menfaatini amaçlamayan, düşmana arkasını döndüğünde (kaçarken) değil, taarruz ederken, savaşırken ölenlerdir. 2. Dünya şehidi: Meşru olmayan maddi menfaat elde etmek, şöhret ve şan sahibi olmak, gösteriş yapmak gibi dünyalık amaçlar için savaşırken ölenler. 3. Ahiret şehidi: Dünyadaki işlemlerde değil, ahirette şehit muamelesi görecektir olanlar. Savaşta olmadan, haksız yere öldürülenler, tedbir aldığı halde salgın hastalıklarda ölenler, deniz kazasında boğularak ölenler, gurbette ölenler, ilim elde etme çabasında iken ölenler, çocuk dünya getirirken ölenler bu kısmın örnekleridir(Erişim adresi: <https://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettinkaraman/ehitlik-12861/>). İslâm hukukuna göre, gerçek niyetlerini sadece Allah’ın bilebildiği ve sadece dünyevi maksatlarla savaşırken öldürülen kişilere ahirette hiçbir sevap verilmez, ancak hem dünyevi hem de uhrevi maksatlarla savaşırken öldürülen kimseye kâmil şehit kadar olmasa da ahirette belli bir sevap verilir(Atar, 2010, 38: 430; Kurt, 2012: 213-214).

İslâm hukukçuları, savaş sırasında şehit düşen kişinin namazının kılınıp kılınmaması hususunda farklı düşünmüşlerdir. İmam Mâlik, (İbn Sahnûn, 1994, 1: 258), İmam Şafîî (Râfîî, ts., 5: 149-158) ve Ahmed b. Hanbel (İbn Kudâme, ts., 2: 393) şehit olan kişinin hem yıkanmayacağı hem de üzerinde namaz kılınmayacağı görüşünü paylaşırken İmam Ebû Hanife ise yıkanmayacağı ancak üzerinde namaz kılınacağı görüşündedir(Serahsî, 1414/1993, 2: 49-50). Bunun yanı sıra Ebû Hanife’ye göre, bir kimsenin cenazesi yıkanmayan şehit olması için, akıl, baliğ ve temiz olması şarttır. Bu nedenle çocuklar, cünüpler, hayız ve nifas durumunda bulunan kadınların şehit olmaları durumunda cenazelerinin yıkanması gerekir(Mevsilî, ts., 1: 97). İslâm hukukçularının bu husustaki görüş farklarının sebebi; bu husustaki rivayetlerin (Detay için bkz. Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, ts.: 15/31, 3138) çeşitli olmasından kaynaklandığı ifade edilmektedir(İbn Rüşd, 1985, 1: 180). Bunun yanı sıra, Kur’an’a göre şehit diri sayıldığı için, yaşayan kişi üzerine de namaz kılınmayacağı dolayısıyla yüksek makamda olan şehidin dua ve şefaate de ihtiyacı olmayacağı ayrıca, Uhud şehitlerinin cenaze namazları kılındığına dair rivayetlerin ise zayıf olduğu ileri sürülmektedir. Sonuç olarak; gerek Allah yolunda savaşırken olsun gerekse zulmedilerek öldürülen mümin kimseler dünya ve ahiret hükümleri açısından kâmil şehit veya savaş şehidi olarak tanımlanmaktadır. Ahirette çok büyük bir sevaba kavuşacak olan bu tür şehitler cumhura göre yıkanmaz, kefenlenmez ve onların cenaze namazı kılınmaz(Serahsî, 1414/1993, 2: 49-50; Kurt, 2012: 213).

İslâm hukukuna göre, hadislerde şehit oldukları söylenen ama ölümleri bir insanın öldürmesi ile değil de bazı hastalıklardan, boğularak, yıkıntı altında kalarak vb. gibi başka nedenlerle gerçekleşenler normal cenazeler gibi yıkanıp kefenlenirler ve namazları kılınır. Ancak Yaran’ın, bazı İslam hukukçularının, savaş şehitlerinin yıkanmamasının gerekçeleri arasında saydıkları, sayılarının çok olması veya yaralı olmalarından kaynaklanan meşakkati (Bkz. İbn Rüşd, 1985, 1: 180; İbn Kudâme, ts., 2: 405) ileri sürerek çok sayıda insanın ölümü ile sonuçlanan tabii afetler veya salgın hastalıklarda da yıkanmalarında zorluk bulunması durumunda, aslında hadislerde sayılan şehit kavramının kapsamına dâhil olan bu ölümlerin yıkanmadan defnedilebilecekleri şeklinde bir içtihat geliştirme görüşünün (Yaran, 2012: 220) oldukça isabetli olduğunu söyleyebiliriz.

3. İSLÂM HUKUKUNDA ŞEHİT AİLELERİNİN MANEVÎ TEMELLİ SOSYAL KORUNMASI

İslâm hukuku sosyal koruma kapsamında, insanlar arasında sosyal dayanışma, paylaşma ve yardımlaşma duygularını hâkim kılarak, toplumda sosyal adalet, sosyal barış ve sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirilmeyi hedeflemektedir. Böylece, toplumun sosyal gelişimini ve insanların, Allah'a karşı kulluk görevini (Zâriyât, 51:56) yerine getirmelerini sağlayacak sosyal bir düzen oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, inanan bir kişinin, sadece kendi güvenliği için değil toplumun ve insanlığın güvenliği için de çaba sarf etmesi, imanının özellikle ahiret inancının bir gereğidir. İşte bu inanç, İslâm hukukunda sosyal koruma için en büyük güvencedir(Erol, 2018: 36, 37). İslâm hukukunun ekonomik, sosyal ve hukuk alanlarına dair koyduğu ilkeler ve aldığı tedbirlerle toplumun her kesimini kucaklama ve koruma amacı doğrultusunda koruyup gözettiği sosyal ve manevî risk kapsamında olan toplum kesimlerinden biri de şehit aileleridir.

Nitekim geçmişten günümüze sosyal ve manevî risk kapsamında olan şehit aileleri/yakınları için yaşanan maluliyet sonrası hayatın eskisi gibi olmaması ve bu kişilerin üretim süreçlerine dâhil olmakta zorlanmaları, gelir kaybı yaşamaları, sağlık giderlerinin artması, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda yaşadıkları topluma tam olarak katılma hususunda zorlanmaları, sosyal dışlanma (Detay için bkz. Nurdoğan ve Öztürk, 2018: 24) yaşamaları, sözlerde, eşya ve olaylarda herhangi bir mana görememeleri ve yaşam kalitelerinin düşmesi gibi olumsuz durumlar söz konusu olmaktadır(Nurdoğan ve Öztürk, 2018: 19). Bu durumlar karşısında şehit ailelerinin sosyal dışlanma yaşamalarını önlemeye, yaşam kalitelerini artırmaya ve toplum içerisinde onurlu bir hayat sürmelerini sağlamaya yönelik tedbirler alınması elden gelenin yapılması gerek birey gerekse devlet olarak herkesin görevidir. Bu tedbirlerden biri de manevî temelli sosyal korumadır. Bu bölümde manevî temelli sosyal korumanın ne olduğu ve maneviyatın dinle ilişkisine kısaca değinilecek, ardından İslâm hukukuna göre şehit ailelerine yönelik manevî temelli sosyal koruma üzerinde durulacaktır.

3.1. Manevî Temelli Sosyal Koruma

Manevî temelli sosyal koruma anlayışına geçmeden önce “maneviyat” teriminin anlamı ve dinle ilişkisi üzerinde durmak faydalı olacaktır.

Manevî kelimesi, Arapça; “kastetmek, amaçlamak, boyun eğmek, itaat etmek” anlamına gelen “عني/anâ” fiilinden türemiş ve “lafzın delalet ettiği şeye ait olma” anlamına gelmektedir(Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye, 1980: 438). Sözlükte ise; (duyu organları olmaksızın kalp/gönül ile kavranıp bilinen şeye ait olandır” veya “maneviyatla veya inançla ilgili olan”, “maddî olmayan ve-fakat manaya, ruha gönüle ait olan” veya “mana cihetiyle, manaca, maddî olmayan, soyut, ruhanî, ruhca, mücerret (soyut), iç varlık bakımından) (Seyyar, 2007: 629) gibi anlamlara gelmektedir. Manevî kelimesinin çoğulu olan Maneviyat (spirituality) terimi ise sözlükte şu şekillerde tanımlanmıştır: “Manevî-ruhî hayatla ilgili olandır, mana âlemine ait olanlardır. Manaya, inanca, gönüle, ruha ait olan şeylerin bütünüdür veya insanın sahip olduğu tüm duygu, düşünce ve dinî duyguların bütünüdür. Dinden, imandan, mukaddesattan gelen güç ve kuvvettir. Maddî olmayan bütün manevî varlıklar ve akıl, zekâ, bilgi, inanç, yetenek ve lezzet gibi kavramlar. Tabiat ve fizik ötesi konuları ele alan ilahî kökenli bilgilere dayanan bilimdir. Maddî varlıkların dışındaki diğer varlıkları ele alan disiplindir. Dünya gözüyle görülmeyen ve-fakat iç dünyamızla varlığına inandığımız gaybî konulardır. Vahiy kaynaklarından esinlenme sonucunda inancı güçlendiren her türlü düşünce, yaklaşım ve faaliyetlerdir”(Seyyar, 2007: 634).

Sözlükte maneviyat, maddî olmayan, fizik ötesi âleme ait olan özellikler ve ruh veya duyu gücü anlamına gelmektedir(Develioğlu, 1993: 57). Birçok araştırmacı tarafından maneviyatın; yaşamda bir anlam arama, aşkın olanla bir karşılaşma, bir bağlanma hissi, nihai bir gerçeği ya da en yüksek bir değeri arama, gizemli bir varlığa saygı ve minnettarlığın yanı sıra kişisel bir değişim gibi hususlarla ilgili olduğu ifade edilmektedir(Bkz. Hill vd.: 2013: 93, 94).

Diğer taraftan sözlükte; içten hükümlü olarak, hiçbir etki altında kalmadan, vicdan emirlerine göre, özgürce yaşamayı sağlayan bir iç dünya kuvveti (Seyyar, 2007: 634) olarak tanımlanan maneviyatın, maddenin arka planı, onun anlam boyutu olduğu, soyut kavramların somut olgulara anlam kattığı ve bu nedenle bildiğimiz her şeyi, her cismi soyut kavramlarla oluşturduğumuz ifade edilmektedir. Böylece soyut ve sembolik düşünce, her şeyin gerçek doğasını ortaya çıkarmaktadır(Karataş, 2015: 9; Tarhan, 2009: 23). Tabiatları itibariyle maneviyat ve din çok boyutlu ve kompleks sosyal- psikolojik zihinsel olgularla ilişkili olarak görülmekte ve yaşam boyu gelişimde bütünleyici olabilmektedir(Hill vd.: 87-89).

Bireyin, maddenin ötesinde ilişkili olduğu her şey ve bunların temel anlamları ile ilgili içsel kaynaklarının toplamı biçiminde tanımlanan maneviyatın din ve dinî duyguların büsbütün dışında olduğu da düşünülemez. Bu nedenle maneviyat, din ile birlikte değerlendirilmiş ve din ve maneviyat; “ruhanî değerler ve ilahî güçlerle bağlantı kurmak, mana bulmak ve kendini gerçekleştirmek için dinî veya manevî etkinliklere, düzenlemelere ve uygulamalara katılmak” şeklinde tanımlanmıştır(Seyyar, 2019: 2). Bu tanımın aksine, günümüzde din ve maneviyat terimleri birbirinden ayrılmış ve son dönemlerde maneviyat kavramı (spirituality) sosyal bilimlerde oldukça çekici ve kullanışlı bir terim haline gelmiştir(Hill vd.: 87; Erdem ve Kesgin, 2017: 127). Ancak tarih boyunca bütün toplumlarda var olan evrensel bir olgu olarak dinin, insanı hem maddî hem de manevî yönden kuşatan ve insanın düşünce ve davranışlarında kendini gösteren bir disiplin (Tümer, 1994: 317) olduğu düşünüldüğünde, maneviyat, dinden ayrı bir yapı olarak görülemez(Hill vd.: 109, 110). İnsan yaşamını anlamlandıran en temel olgu ve değerler olarak din, bütün insanlık için ruhsal ve manevi hayatı düzenleyen çok önemli bir kurumdur. Dinin insanla olan bu varoluşsal ilişkisine vurgu yapılmasının nedeni, dindar bir insanın diğer insanlarla olması gereken ilişkisine dikkat çekmek içindir. Çünkü dindar insan öncelikli olarak kendini Yaratan Allah’a, sonra da kendi nefesine ve diğer insanlara karşı görevlidir(Bozkale, 2014: 224). Dolayısıyla, çoğunlukla maneviyat dindarlıkla birlikte meydana gelmektedir. Bu nedenle, bir kişinin dindarlığı ile ilgili inanç ve tecrübeleri manevidirler(Hill vd.: 109, 110).

Nitekim sosyal bir varlık olmanın yanı sıra insanın iç dünyasında yaşadığı, yalnızlık, çaresizlik, korkular, kederler, hastalıklar, kayıplar, musibet ve felaketler karşısında ona ümit, teselli ve güven sağlayan en son sığınak din olmuştur(Tümer, 1994: 317). Dinin gücü hukukun ulaşamadığı alanlarda da kendini gösterdiği için, din ve maneviyat, insanı dıştan ve içten kuşatan, onu duygularıyla, sezgileriyle, inançlarıyla, düşünceleriyle bir bütün olarak içten kavrayan ve yönlendiren bir kurum olarak en sıkı sistemlerden ve kanunlardan daha etkili bir kontrol sağlamaktadır(Köse, 2014: 44).

Din-ahlâk-hukuk arasında sıkı bir ilişkinin bulunması İslâm hukukunun yapısal özelliklerindedir. Toplum bireyleri arasında istenen güzel ilişkileri oluşturan hukuk değil ahlâktır. Hukuk, din ve ahlâktan oluşan vicdanlara dayandığı ölçüde güç kazanmaktadır. Bireyin, Rabbi ile başlı başına bir hesaplaşma âlemi olarak vicdanın hükmü, bu hesaplaşma sonucunu ifade eden manevi bir emirdir. Dolayısıyla, maneviyat olmadan gerçek bir vicdan duygusundan

söz edilemez. Bu nedenle hukuk etkisini vicdanen uyulması gereken bir değerler dizisi olduğunda gösterebilmektedir(Köse: 49, 50). İnsan yaşamına anlam yükleyen manevî değerler ise, davranışların ve olayların, olması gereken şekli hakkında bireylerin inanç ve tutumlardır. Bireysel ve toplumsal kimliği belirleyen temel unsur olarak inançlar, bütün değerlerin en üstünde yer alır. Bu itibarla İslâm dininden beslenen değerler, doğrular ile yanlışların, iyilikler ile kötülüklerin ve güzellikler ile çirkinliklerin sınırlarını belirleyen göstergelerdir(Erol, 2016: 230). Dinî-manevi değerlerin bireyler ve toplum tarafından benimsenmesi kişinin maneviyatını oluşturmaktadır.

Maneviyat; “içten hükümlü olmayı, hiçbir etki ve dış tesir altında kalmadan, vicdan emirlerine göre, özgürce yaşamayı temin eden iç dünya kuvvetidir”(Erişim Adresi: http://www.manevibakim.com/bilim_alanlari/manevi_bakim/index.asp.) Böylece maneviyat, bir kimsenin zorluklara karşı koyma ve üstün moral gücüne sahip olmasıdır. Bu bakımdan kişinin maneviyatının güçlü olması demek, aynı zamanda imanı güçlü olan kimse demektir. Dolayısıyla bir kimsenin zorluklara karşı koyma ya da moral gücünün inançla ilgisi bu bağlamda ortaya çıkmaktadır. Din ve maneviyatın, gerek hastalık, sakatlık gerekse yaşam süresinin sonunda bir umut vermenin yanı sıra ölüme bir anlam vermek gibi olumsuz yaşam olaylarının üstesinden gelmede de etkili olduğu herkes tarafından bilinen bir gerçektir.

Bu nedenle, genel olarak maneviyatın dini de kapsayan daha geniş bir anlamda tanımlanmasının sosyal korumaya yönelik sosyal hizmet açısından daha doğru olacağı ifade edilmektedir(Erdem ve Kesgin, 2018: 127).

Diğer taraftan, manevî temelli sosyal koruma, manevî sosyal hizmetleri bünyesinde barındırır. Manevî sosyal hizmetler ise sosyal hizmet anlayışını başta ruh olmak üzere bireylerin kalp, akıl ve irade gibi manevî haslet ve kaynaklarına yönelerek şekillendirmeyi arzular. Dolayısıyla sosyal korumaya yönelik manevî temelli sosyal hizmetler, hem maddi hem de manevî olmak üzere insanın huzur ve mutluluğunu sağlamaya yönelik çalışan sosyal hizmet uygulamalarıdır. Bu anlamda manevî çalışma, bireylerin sosyal bilinçlenmeleri ve topluma uyumları için, üstün karakter geliştirmeye yönelik sosyal ve manevî eğitimi esas alan bir uygulama biçimi olarak tanımlanmaktadır(Seyyar, 2019: 2).

Manevi temelli sosyal koruma, karşılaşılan manevi risklerle başa çıkmada destek olmanın yanı sıra iyilik anlarını artırarak insanın iç huzuruna katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte ruh ve beden sağlığı üzerinde olumlu etkiler bırakarak bireyin kendisini iyi hissetmesine, özgüven kazanmasına ve özdeğer algısının güçlenmesine yardımcı olmayı hedeflemektedir(Martı, 2019: 8). Manevî riskleri ise Seyyar şu şekilde ifade etmektedir: “Manevî riskler, nefse uyma ihtimalleridir. Nefsin değişik tuzaklarına düşme ve nefsin emrettiklerini sürekli ve tereddütsüz olarak yerine getirme tehlikeleridir. Nefis terbiyesi görmeme sonucunda ortaya çıkabilecek tehlikelerdir”(2007: 632).

Gelinen noktada belirtmemiz gerekir ki, manevi temelli sosyal hizmetler, sadece dinî konuları içermeyip, aynı zamanda psiko-sosyal eğitim ve destek kapsamında kültür, mantık, sağlık ve etkili iletişim ve sosyal ahlak eğitim programlarını da esas aldıkları için, özellikle manevi rahatsızlıkları olan sosyal sorunlu kişilerin manevi bakım, manevi rehabilitasyon yöntemleriyle yeniden toplum hayatına kazandırılmaları bizim konumuzun dışındadır.

Bu anlamda manevî bakım şu şekilde ifade edilmektedir: “Manevî Bakım (Spiritual Care), tıbbî tedavi, tıbbî ve sosyal bakım, tıbbî ve psiko-sosyal rehabilitasyon hizmetlerinin önemli bir parçasıdır. Bakıma muhtaç kişilerin maneviyatını (kişisel gelişimlerini, morallerini)

güçlendirmeyi, hayata bağlılıklarını artırmayı, iç (manevî) dünyalarıyla barışık olmalarını, manevî sapmaları ve korkuları gidermeyi amaçlayan sosyal nitelikli ve insan odaklı bakım hizmetleridir. Manevî bakım, özellikle kronik hastalara, kalıcı sakatlığı olan özürülere ve yaşlılığa bağlı değişik sıhî sorunları olan yaşlılara yönelik maneviyat destekli bütün hizmetlerdir. Maneviyat, tıbbî ve sosyal hizmetlerde bütüncül ve birleştirici bir rol üstlenir ve kişinin sağlığına yeniden kavuşmasına veya bu mümkün değilse mevcut durumuyla barışık olmasını ve hayata bağlı kalmasını sağlayan önemli bir unsurdur. Dünya Sağlık Teşkilatı'na göre sağlık, biyo-psiko-sosyal ve manevî yönüyle kendini iyi hissetme halidir”(Erişim adresi: http://www.manevibakim.com/bilim_alanlari/manevi_bakim/index.asp).

Sosyal korumaya yönelik manevî temelli hizmetin temel amacının, “kalpleri manevî, akılları ise pozitif bilimlerle aydınlanmış, fitrî vasıflara ve ahlâkî değerlere göre hayatını tanzim edebilen, ruhu ile barışık mutlu fertler yetiştirmek ve sosyal hizmetlere ihtiyaç duyan kişinin sadece dünyada değil, ahirette de mutlu olmasını sağlamak” (Seyyar, 2019: 3) düşüncesinin isabetli olduğu kanaatindeyiz.

Ülkemizde sosyal korumaya yönelik kurumlarda uygulanan manevi destek hizmetlerinin yürütüldüğü alanlar; “aile ve sosyal politikalar”, “adalet”, “sağlık” ve “din hizmetleri”dir. Bu alanlarda 2000’li yılların başına kadar manevi destek hizmetlerinin din temelli yürütüldüğü ancak bu tarihten sonra bu uygulamaların kısmen dinden arındırılıp manevi destek hizmet merkezli anlayış ile sürdürüldüğü ifade edilmektedir(Kesgin ve Erdem, 2018: 69).

Nitekim Türkiye’de gazi ve şehit ailelerine yönelik sosyal hizmet faaliyetlerini yürütme ve koordine etme görevi, 08.06.2011 tarih ve 27958 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 633 sayılı KHK’nin 14. maddesine istinaden Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesinde faaliyet gösteren Şehit Yakınları ve Gaziler Dairesi Başkanlığı’na verilmiştir. “Ayrıca Genelkurmay Başkanlığı, Kuvvet Komutanlıkları (Kara, Deniz ve Hava), Jandarma Genel Komutanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesinde faaliyet gösteren şehit ve gazi işlem daire başkanlığı/ şube müdürlüğü/kısım amirliği gibi birimler de gazi ve şehit aileleri ile ilgili çalışmalar yapmakta ve kanun oluşturulma aşamalarında görüş ve önerilerde bulunmaktadır. Gazilere ve şehit ailelerine yönelik çalışma yapan STK’lara bakılacak olursa; başta “Türkiye Harp Malulü Gaziler, Şehit Dul ve Yetimleri Derneği” ve “Türkiye Muharip Gaziler Derneği” olmak üzere “TSK Mehmetçik Vakfı”, “TSK Dayanışma Vakfı”, “Ordu Yardımlaşma Kurumu”, “Türk Polis Teşkilatını Güçlendirme Vakfı” gibi STK’lar bulunmaktadır”(Köleoğlu, Karataşoğlu ve Namal, 2013: 111-112).

Bu bağlamda, günümüzde şehit ailelerinin sosyal hayattan dışlanmadan yaşamlarını devam ettirmeleri için sosyal güvenlik/koruma kapsamında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesinde çalışacak olan Psikolog, Sosyal Hizmet Uzmanı, Doktor, Çocuk Gelişim Uzmanı, Finans Uzmanı ve Din Görevlilerinden oluşan profesyonel bir ekip ile aktif olarak şehit aileleri ile iletişimde bulunulması, tıbbî, meslekî veya psiko-sosyal rehabilitasyon alanlarında profesyonel destek verilerek yalnız olmadıkları hissi yaratılması önerilmektedir(Nurdoğan ve Öztürk: 49).

Öte yandan, manevî temelli sosyal korumaya yönelik olarak ülkemizde manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerini yürütme görevi 633 sayılı Kanunla Diyanet İşleri Başkanlığı’na verilmiştir. Başkanlık, tarafından “manevi danışmanlık ve rehberlik hizmeti” adı altında din hizmeti yürütülmektedir ki, manevi danışmanlık ve rehberlik, vatandaşlar açısından kanuni bir hak, devlet açısından anayasal bir yükümlülük olarak değerlendirilmektedir.

Başkanlık bünyesinde verilen “manevi rehberlik ve destek hizmetleri ile insanların ve toplumun ruh sağlığına ve hayatta karşılaştıkları problemlerin üstesinden gelmelerine katkı ve destek sağlamak hedeflenmektedir”(Detay için bkz. <https://www2.diyaret.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/Sayfalar/DergidenSecmelerDetay.aspx?rid=14>). Bu bağlamda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kanunî görevi, 2/7/2018- KHK/703/141 md. 6; Değişik: 2/7/2018-KHK/703/141 maddesi gereği; “Öğrenci yurtları, eğitim kurumları, gençlik merkezleri ve kampları, ceza infaz kurumları, sağlık kuruluşları, sosyal hizmet kurumları ve benzeri yerlerde iş birliği esasına göre manevi danışmanlık ve din hizmeti sunmak, ayrıca göçmen, engelli, bağımlı gibi desteğe muhtaç kesimlere yönelik manevi danışmanlık hizmetleri yürütmek” şeklinde tanımlanmaktadır. Bunun yanı sıra, bir manevi rehberin, vaaz vermediği gibi, psikolojik danışmanlık da yapamayacağı, ancak inançtan ve maneviyattan beslenen bir bakışla kişinin anlam arayışına olumlu katkı sunacağı da ifade edilmektedir(Martı: 8). Ayrıca, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın profesyonellik anlamda birçok noktalarda çalışma yapmış olsa da manevi desteğin kurumsallaşmasında ciddi eksiklikler bulunduğu ve en önemli eksikliğin bu alanda çalışan personelin ciddi bir eğitmeden mahrum olmasının yanı sıra bu alanda çalışan personelin dini eğitimin yanı sıra müspet eğitimden de yararlanması gerektiği ileri sürülmektedir(Kesgin ve Erdem, 90). Bu nedenle alandan kaynaklanan ihtiyaç doğrultusunda İlahiyat Fakülteleri ve İslâmî İlimler Fakültelerinin müfredat programının güncellenerek, söz konusu programda özellikle dezavantajlı gruplara yönelik “manevî danışmanlık”, “manevî bakım” veya “manevi destek” ile ilgili bölüm ve derslerin yer alması gerektiği kanaatindeyiz.

Öte yandan, manevi destek hizmet uygulamaları; manevi destek uygulamaları ve dini uygulamalar olmak üzere iki boyutludur. Bunlardan birinci boyut, kişinin aşkın duygusuna hitap edilerek onu rahatlatmak, sakinleştirmek, amaç-anlam kazandırmak gibi uygulamalar hedeflenerek bireyin manevi duyguları dikkate alınarak yapılan çalışmalardır. Diğer boyutu ise, bireyleri din konusunda doğru bilgilendirme, dinî ritüeller ve sorular gibi konulara yönelik yapılan çalışmalar bireylere yönelik manevi danışmanlık ve dini rehberlik uygulamalarıdır(Erdem-Kesgin, 133). Bu çerçevede manevi danışmanlık ve rehberlik, “dinî, manevi, ahlaki, kültürel dinamiklerle psikoloji, sosyoloji, iletişim gibi bilimlerin yöntemlerini de kullanarak bireysel ve toplumsal hayata anlam katmak ve eşlik etmek” olarak tarif edilmektedir(Demirtaş, 2019: 11).

Sonuç olarak, manevi temelli sosyal korumayı, fiziksel, duygusal ve sosyal boyutları olan insanın manevi boyutuna seslenmek, manevi destekte bulunmak, onların hayata yüklediği anlam ve değerleri, benimsediği inançları ve davranışlarına yön vermede kullandığı ahlâkî ilkeleri dikkate alarak onlara rehber olmak, din ve maneviyat desteği ile zor zamanlarda bireye ve topluma ayakta kalma inancı aşilayarak hayatı yaşanılır kılmak (Martı: 8) şeklinde ifade etmenin daha isabetli olacağı düşüncesindeyiz.

3.2. İslâm Hukukuna Göre Şehit Ailelerine Yönelik Manevî Temelli Sosyal Koruma

İslâm hukuku insanı ruh ve beden diye ayırmayıp, birbirini tamamlayan bir yapı olarak, madde ve mana bütünlüğü içinde ele alır ve insan yaşamını bir bütün olarak değerlendirir(Bkz. Karaman, 1999: 25-26; Şeker, 2007: 12-17; Ulvan, Trc., 1985: 28).

İslâm inancı, insan yaşamını ahlâkî bakımdan bir deneme, (Âl-i İmrân, 3:86; Casiye, 45:22; Enfâl, 8:28; Kehf, 18:7; Teğabün, 64:15) olarak değerlendirir. Bu hususla ilgili Kur'ân-ı Kerim'de; “*Andolsun ki, sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz(Ey Peygamber!) Sabredenleri müjdele!*” (Bakara, 2:155)

buyurulmaktadır. Âyetten de anlaşılacağı üzere, İslâm dinine göre insanoğlu, hayatı boyunca çeşitli bela, musibet, hastalık veya ölüm gibi değişik olgularla farklı bir şekilde imtihana (Bakara, 2:155; Âl-i İmrân, 3:186; A'râf, 7:168; Ankebût, 29:2-3; Enfâl, 8:17; Hucurât, 49:3; ; Muhammed, 47:31; Saffât, 37:106) tâbi tutulmaktadır. Dolayısıyla, herhangi bir askerî operasyonda veya bir savaşta evladını, eşini ve/veya babasını kaybeden anne ve babalar, eşler ve çocuklar da bu imtihandan muaf değildirler. Ne var ki ahiret, kader, feraset ve basiret perspektifinden bakıldığında bazı imtihanların içinde bu imtihanlara tâbi tutulanlar için gizli ihsanlar, nimetler ve manevî avantajların olması bu gibi imtihanlara rıza gösterebilmeyi kolaylaştırabilmektedir(Seyyar, 2019: 13).

İslâm hukukuna göre sosyal koruma, insanın canına, malına, aklına, nesline ve dinine (zarûriyyât-ı hamse'ye) yönelik risk ve tehlikelerin ortaya çıkmadan önlenmesi ve kişiliğin geliştirilmesinin yanı sıra, insanın maddî-manevî bütün ihtiyaçlarının karşılanması anlamına gelmektedir(Erol, 2018: 26). Böylece İslâm hukukuna göre sosyal korumanın konusu, insanın iradesi dışında olan ve ne zaman gerçekleşeceği belli olmayan, bu beş tümel değere yönelik riskler ve tehlikelerdir(Erol, 2006: 30). Bu durumda, İslâm hukukuna göre şehit ailelerinin manevî temelli sosyal korunmasının konusunu, şehit ailelerinin, yaşadıkları maluliyet sonrasında iman, ibadet gibi dinî esaslarla ilgili olarak zihinlerine giren şüpheler ve bu şüpheler sonucunda vicdanî duygularının belirli oranda zarar görmesi ve maneviyatlarının sarsılması, kulluk görevlerine (ubûdiyete) yönelik inkâr arzularının uyanması gibi manevî riskler oluşturmaktadır. Hatta her bir manevî riskin, aynı zamanda başka sosyal risklere de sebep olması düşünüldüğünde, toplumsal düzenin bozulması da söz konusu olabilmektedir(Seyyar, 2019: 3, 8. dipnot).

Şehit ailelerinin/yakınlarının manevî temelli sosyal korumalarına yönelik olarak, İslâm dininin “insana” ve “yaşama” dair bakış açısı ile ilgili yaklaşımlarının ve temel ilkelerinin bilinmesi önem arz etmektedir.

İslâm dinine göre insan, topraktan yaratılmış (Fâtır, 35:11; Hicr, 15:26; Hac, 22:5; Mü'minûn, 23:12-14; Secde, 32:7) bedenini ve ilahi bir nefhadan var olmuş ruhunu bir arada bünyesinde taşıyan, mükerrem (İsrâ, 17:70) bir varlıktır. Peygamber Efendimiz de “Mümin onurlu ve kerem sahibidir...” (Ebû Dâvud, Edeb: 5) sözüyle bu gerçeği dile getirmiştir. İnsan, insan olduğu için değerli olup, üstünlük ise ancak takva ile iyi işler yapmaktır(Hucurât, 49/13) Yeryüzünde Allah'ın halifesi (Bakara, 2:30; En'am, 6:165; Neml, 27:62) ve yaratılmışların en şerefli olanı olarak insan, varlıkta en güzel bir biçimde/ahsen-i takvim (Tin, 95:4) Allah'a kulluk etsin diye yaratılmıştır.

Bu hususla ilgili Kur'ân-ı Kerim'de: “*Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım*” (Zârîyat, 51:56) buyrulmaktadır. Bu âyetteki kulluktan maksadın Allah'ı bilmek (mârifetullah), bilmekten maksadın ise O'nu birlemek (tevhid) olduğu belirtilmektedir. Bunun yanı sıra kulluktan maksat; (kulun, kul olmanın gereği olarak emir ve yasakları yerine getirip varlık âleminde vuku bulan her şeyi Hak'tan bilmesi, Allah'a zevk, muhabbet ve şevkle kullukta bulunması, sadece Rabbi müşahede etmesi, kendisiyle ilgili konularda Hak'tan razı olması, diğer yaratılmışlara ve insanlara hoşgörü ile davranması ve kalben Hakk'a yönelip her an Hak ile meşgul olması, Hakk'ın dışındaki şeylere sabretmesi) gibi durumlardır(Ceyhan, 2012: 33).

Öte yandan, Cibrîl hadisindeki (Buhârî, “İman”: 1; Müslim, “İman”: 1)) diyalogda yer alan Hz. Cebrail'in ihsan nedir? Sorusuna Hz. Peygamber: (*Allah'ı görür gibi kulluk yapmandır; çünkü sen O'nu görmesen de O seni görmektedir*) (Aynî, 1308, 1: 334; Gazzâlî, 1412/1992, 4:

576; İbn Ebî Şeybe, 1409, 7:78; Müslim, “İmân”: 1; Taberânî, 1404/1983, 20: 175) şeklindeki cevabı ile insanın her davranışından hesaba çekileceği ve her söz ve davranışının Allah’ın gözetiminde olduğu vurgulanmaktadır(Erol, 2018: 41).

İmtihan dünyasında bunalan insan için hayatı anlamlı kılacak yegâne kurtuluş, yüce bir kudrete gönülden bağlanması, maneviyatını canlı tutmasıdır. Çünkü Allah sevgisi ve korkusu iki yönden insanın ruhi ilkelikliğini giderip, ona kuvvetli bir irade ve sağlam bir karakter kazandırır. Kişinin imanı gücüne güç katar, dua, niyaz, iltica insanı ulvileştirir. Bu durumda kişi bencil duygularına, canlı ve cansız tabiata değil sadece her şeyin sahibi olan Allah’a boyun eğecektir(Tümer, 317).

Nitekim insanın mutlu ve huzurlu yaşayabilmesi için varlık ve olayların gerçek manasını bilmesi gerekmektedir. Dünyaya, yaratılana ve olaylara maddi temelli bir yaklaşımla bakıldığı zaman dünyevi şartlar söz konusu iken, bunlara manevi temelli bir yaklaşımla bakıldığında manevi değerler ve Allah rızası söz konusudur.

Bu bağlamda, İslâm hukukuna göre gerek maddi gerekse manevi olsun, sosyal korumanın amacı öncelikli olarak, (insanın Allah (rızası) için korunması)dır(Erol, 2018: 38; Beşer, 1988: 124). Çünkü dinî yaptırımlar sadece dünyayı değil, ahireti de gözettiğinden, insan için dine uygun yaptığı bütün işlerde sadece dünyevi bir kâr değil, aynı zamanda ahiret için de bir menfaat söz konusu olmaktadır.(Bkz. Tâ Hâ, 20:74-76) Diğer bir ifade ile insanın sadece dünyada değil, ahirette de gerçek ve kalıcı mutluluğa erişmesi amaçlanmaktadır.

İslâm hukukunda sosyal korumanın temel unsurlarını; *sosyal yardımlaşma* ve *sosyal dayanışma* anlayışı oluşturmaktadır(Erol, 2018:45). Bu hususla ilgili Kur’ân-ı Kerim’de (Bkz. Âl-i İmrân, 3:92; Haşr, 59:9; Münafikun, 63:10-11; Nahl, 16:90; Zariyât, 51:19) ve hadislerde ((Buhârî, “Mezâlim”: 3; Müslim, “Birr”: 58) hem bireysel hem de toplumsal yardımlaşmalarla ilgili olmak üzere çok sayıda hüküm yer almaktadır. Örneğin Kur’ân-ı Kerim’de; “...*İyilik ve takva (Allah’a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın...*” (Mâide, 5:2) buyurulmaktadır. Bununla birlikte Hz. Peygamber; “*Bir kimse, bir mü’minden dünya sıkıntularından birini giderirse, Allah da kıyamet gününde o mü’minin sıkıntularından birini giderir. Bir kimse darda kalana kolaylık gösterirse, Allah da ona dünya ve ahirette kolaylık gösterir. Bir kimse, bir Müslümanın ayıbını örterse, Allah da onun dünya ve ahiretteki ayıplarını örter. Mü’min kul, din kardeşinin yardımında olduğu sürece, Allah da o kulun yardımındadır...*” (Müslim, “Zikr”: 38) buyurmuştur. Gerek âyet-i kerime gerekse hadis-i şeriften anlaşılacağı üzere, sosyal dayanışma ile toplumdaki her bireyin, hem kendisine hem de toplumuna karşı yerine getirmek zorunda olduğu bir takım görev ve sorumluluklarının bulunduğu anlaşılmaktadır.

İslâm hukukuna göre bireylerin sorumluluklarının yanı sıra bireylerin birbirlerine karşı hakları da bulunmakta ve bu haklar, bireylerde inanç değeri ve hesap verme hassasiyeti noktasında oluşmuş ödev bilinci ile güvenceye almaktadır(Erol, 2018: 49; Çalış, 2010: 81). Bu durumda, İslâm hukukuna göre, şehit ailelerinin/yakınlarının manevi temelli sosyal korumalarının sağlanmasında bizzat kendileri başta olmak üzere, yakın çevreleri, akrabaları, toplum ve devlet olmak üzere sırasıyla sorumlu (Bkz. Kıyame, 75:36; Tekâsür, 102:8. İlgili hadisler için bkz. Buhârî, 1:215, “Cuma”: 11; 2:79, “Cenâiz”, 33; 3: 87-88, “İstikraz”, 20; 8: 104, “Ahkâm”, 1) olduğunu söyleyebiliriz.

İşte bu sorumluluk çerçevesinde İslâm hukukuna göre, konumuzla ilgili olarak başta şehit aileleri olmak üzere, maddî ve manevî desteğe ihtiyacı olan toplumun tüm bireylerinin yardımına koşulması istenmektedir(Erol, 2018: 49; Armağan, 2009: 83).

Nitekim “geleneksel toplumlarda din hizmetleri açısından klasik irşat dili ve ibadetlere rehberlik etme yeterli olurken; bireyleri derinden etkileyen şehitlik, hastalık, yalnızlık, kayıplar gibi ortaya çıkan birtakım zorluklar, aile, akraba, arkadaş ve komşuların desteğiyle doğal süreçleri içerisinde aşılabilmektedir”(Martı: 7; Demirtaş: 11) ifadesi de bu yardım isteğinin birey ve toplum açısından önemini vurgulamaktadır.

İslâm hukukunda şehit ailelerinin/yakınlarının manevi temelli sosyal korunmasına yönelik olarak, varlıkların ve kişilerin “emanetçi” olma düşüncesi, (Ahzâb, 33:72) tevhid (Âl-i İmran, 2:64), ahlâkîlik (Âl-i İmrân, 3:110), adalet (Nahl, 16:90; A'râf, 7:29; Şu'arâ, 26:182-183) ve kardeşlik (Hucurât, 49:13) ilkeleri gereği, toplumda manevi yönden din kardeşini düşünme, diğer insanları mutlu etmeye çalışma ve diğerkâmlık şuurunu elde etme, sosyal kaynaşma ve bütünleşme sağlanmış olur(Detay için bkz. Erol, 2018: 61-75). Nitekim “bireyin gerçek mutluluğu elde etmesi, başkalarını mutlu etmekten ve fedakârlık yapmaktan geçer” (Bozkale, 225) sözü bu hususu destekler mahiyettedir.

Böylece, manevi temelli bakış açısı, hem bireyin manevi dengesini ve iç huzurunu sağlamakta hem de toplumda sosyal adalet, sosyal barış ve dayanışmayı tesis ederek toplumun sosyal korunmasına katkı sağlamaktadır(Seyyar, 2019: 2).

İslâm hukukuna göre, insanın dış dünyasından ayrı bir de iç dünyası vardır ve onu yönlendiren de burasıdır. İnsanın, hareketli, irade sahibi, nefis taşıyan bir varlık olmasının yanı sıra, iç dünyasının zengin ve karmaşık bir yapıda bulunması, onu sadece hukukun maddi müeyyidesiyle tamamıyla kontrol altına alamayacağı için, insanın öncelikle iç dünyasında etkin olmak gerekmektedir(Köse, 43). Dolayısıyla, insanın yaratılış gerçeği, onunla ilgili her hususta madde ve mana bütünlüğü üzerinden hareket etmeyi gerekli kılmaktadır. Bu nedenle, şehit ailelerinin manevi temelli sosyal korunmasına yönelik olarak, onların hem maddi refahları hem de manevi huzurları ve mutlulukları da göz önünde tutulmalıdır.

Bu çerçevede, şehit ailelerinin, Allah'la ve çevrelerindeki diğer insanlarla ilişkileri, yaşamları boyunca maneviyatla kurdukları ilişki ile doğru orantılıdır. Çünkü şehit yakınları, kendilerini teselli etme, olgunlaştırma, sorunlarla başa çıkma yeteneklerini geliştirme ve iç huzura kavuşma gibi hususları maneviyatın gücü ile başarabilirler.

Şehit ailelerinin manevi temelli sosyal korumalarına yönelik olarak, öncelikle kendilerinin maneviyatlarını güçlü tutması esas olmakla birlikte, onların acılarının hafifletilmesi, kişiliklerinin gelişimi ve hayata tutunup güçlendirilmesi için çevresindekiler tarafından, özellikle şehitlerin huzurlu bir kabir hayatı yaşadıkları, günahlarının bağışlandığı, cennete gittiklerinin yanı sıra, şehitlerin şefaet etme hakkına sahip oldukları, on defa şehit olmak istedikleri ve Müslümanlara şehitliği tavsiye ettikleri (Detay için bkz. Seyyar, 8-13) gibi din ve maneviyat destekli teselli söylemleri çok önemlidir. Özellikle şehitliğin önemi ve hukukî temellerinde ifade ettiğimiz âyet ve hadisler, şehitlere ve şehit aileleri/yakınlarını teselli edecek, onlara destek olacak, rahatlatıcı, ümit ve müjde dolu manevî mesajları içermektedir.

Nitekim Hz. Peygamber'in şehit aile ve çocuklarına özel ilgi gösterdiği, psikolojik destek sağlayarak elinden gelen maddî ve manevî yardımı esirgemediği ve duruma göre, kimi zaman muhtaç olanları doğrudan himâyesi altına aldığı, kimi zaman onların kederlerine gözyaşlarıyla

ortak olduğu, kimi zaman ise şehitlerin geride kalan yakınlarını teselli için şehitlerin ahiretteki yüksek payelerini hatırlattığı bilinmektedir(Altun, 2010: 228, 229).

Müslümanlar, Hz. Peygamber'e şehitlerin ahirette nasıl bir muamele ile karşılaşacaklarını sordukları gibi şehit yakınları da şehitlerinin durumlarını merak ederek sorular sormuşlardır. Örneğin bir rivayette Hz. Peygamber, Bedir savaşında evladı şehit olan bir anneye, (*Cennet içinde pek çok cennetler vardır, senin Bedir'de şehit olan evladın Firdevs cennetindedir*) buyurmuştur(Buhârî, “Cihâd ve Siyer”:14. Bkz. Buhârî, “Meğâzî”: 9; “Rikâk”: 51; Ebû Dâvûd, “Cihâd”: 8). Hz. Peygamber'in, şehidin annesine evladının cennetin en yüksek mevkilerinde olduğunu müjdelemesi annenin sabır gücünü artırmıştır. Ayrıca bu hadisten meleklerin gölgelendirdiği şehitlerin diğer müminlere göre cennette daha üstün bir durumda yer aldıkları anlaşılmaktadır. Yine Hz. Peygamber, babası şehit olduğu için ağlayan bir sahabeyi: (*Siz ağlasanız da ağlamasınız da yerden kaldırıncaya kadar melekler kanatlarıyla onu sürekli gölgelendirmektedir*) (Buhârî, “Cenâiz”: 3. Bkz. Buhârî, “Cenâiz”: 34; “Cihâd ve Siyer”: 20; “Meğâzî”: 26) buyurarak teselli etmiştir.

Diğer taraftan, Arap âleminde Hansa adında meşhur şaire bir kadının hicretin 8. senesinde Mute harbinde dört oğlu birden şehit olmuştur. Acısını paylaşmak için kendisini taziyeye gelenlere şöyle karşılık vermiştir: “Beni taziyeye tebrik edin! Çünkü ben ahirete dört şefaathçi göndermiş şehit anasıyım. Ahirette şefaathçisi olan şehit anaları taziyeye değil tebrikeye layıktır. Siz de beni tebrikeye layık görün. Mahşerde birer şefaathçi olarak yakınlarını karşılayacak olan şehitler, yakınlarının makamına inmeyecekler, belki yakınlarını alıp kendi şehit makamına çıkaracaklar, cennet hayatını birlikte şehit makamında yaşayacaklar. Bu ise taziyeye değil tebrikeye layık bir ebedî hayat kazandırır!” Dolayısıyla, günümüzdeki tüm şehit aile ve yakınlarının şehitlik makamına bu şekilde bakarak, şehitlerin şefaath hakkının olduğunu bilmesi imanlarının bir gereğidir. İşte bu iman gereği şehit ailelerinin, ahirete şefaathçi gönderdiklerini hatırlayarak, taziyeye değil tebrikeye layık olduklarını, ebedî hayatta şehitlerle birlikte şehit makamında olacaklarını düşünüp sabretmeleri gerekmektedir(Seyyar, 2019: 11, 12). Bu durumda, tevekkül, teslimiyet, sabır ve rıza boyutuyla manevi mesajları dikkate alan şehit yakınları, hem kaybettikleri şehidin yakını olmalarından dolayı iftihar edebilecekler, hem de sosyal hayattan kopmadan, kendi ruh dünyalarıyla barışık, aslî görevlerine devam edebileceklerdir(Seyyar, 2019: 13).

Sonuç olarak, İslâm hukukuna göre, gerek birey olarak, gerekse toplum ve devlet olarak şehit ailelerinin/yakınlarının manevi yönden korunmaları için herkese görevler düşmesi ve elden gelenin yapılması inancımızın özellikle ahiret inancımızın bir gereğidir. Bu bağlamda, şehit ailelerine manevi sosyal hizmet uygulamaları ile ilgili çalışmaların artırılarak devam ettirilmesi gerekmektedir.

SONUÇ

İslâm hukukuna göre şehit, hem can, mal, namus, akıl, din, millet ve vatani korumak için tevhid uğrunda, Allah yolunda mücadele ederken ve savaşırken öldürülen mümin kimse hem de bir haksızlığa, zulme ve herhangi bir kaza, bela, yangın, felaket ve hastalığa maruz kalarak ölen veya ilim tahsili yolunda, helâl kazanç uğrunda ölen mümin kimse anlamlarına gelir.

Şehitler ahiretteki amellerine göre farklı derecelere sahip olabilirler. Ancak kalbinde şehitlik niyeti taşımayan kişi Allah yolunda öldürülmüş görünse de şehit olarak kabul edilemez. Şehitlik, inanan insanın gözünde yüksek bir ideal ve güçlü bir arzu durumu ve herkese nasip olmayacak ulvî bir mertebe veya makam olarak görüldüğü için de önemlidir.

Dinin gücü hukukun ulaşamadığı alanlarda da kendini gösterdiği için, din ve maneviyat, insanı dıştan ve içten kuşatan, onu duygularıyla, sezgileriyle, inançlarıyla, düşünceleriyle bir bütün olarak içten kavrayan ve yönlendiren bir kurum olarak en sıkı sistemlerden ve kanunlardan daha etkili bir kontrol sağlamaktadır. Maneviyat, bir kimsenin zorluklara karşı koyma ve üstün moral gücüne sahip olmasıdır. Bu bakımdan kişinin maneviyatının güçlü olması demek, aynı zamanda imanı güçlü olan kimse demektir.

Manevi temelli sosyal koruma, karşılaşılan manevi risklerle başa çıkmada destek olmanın yanı sıra iyilik anlarını artırarak insanın iç huzuruna katkı sağlamayı amaçlar. Ruh ve beden sağlığı üzerinde olumlu etkiler bırakarak bireyin kendisini iyi hissetmesine, özgüven kazanmasına yardımcı olmayı hedefler.

Toplumdan kaynaklanan ihtiyaç doğrultusunda İlahiyat Fakülteleri ve İslâmî İlimler Fakültelerinin müfredat programının güncellenerek, söz konusu programda özellikle dezavantajlı gruplara yönelik “manevî danışmanlık”, “manevî bakım” veya “manevi destek” ile ilgili derslerin yer alması gerekir.

İslâm hukukuna göre, manevi temelli sosyal koruma, fiziksel, duygusal ve sosyal boyutları olan insanın manevi boyutuna seslenmek, manevi destekte bulunmak, onların hayata yüklediği anlam ve değerleri, benimsediği inançları ve davranışlarına yön vermede kullandığı ahlâkî ilkeleri dikkate alarak onlara rehber olmak, din ve maneviyat desteği ile zor zamanlarda bireye ve topluma ayakta kalma inancı aşılıyarak hayatı yaşanılır kılmaktır.

İslâm hukuku insanı ruh ve beden diye ayırmayıp, birbirini tamamlayan bir yapı olarak, madde ve mana bütünlüğü içinde ele alır ve insan yaşamını bir bütün olarak değerlendirir. Şehit ailelerinin/yakınlarının manevi temelli sosyal korumaları kapsamında, İslâm dininin “insana” ve “yaşama” dair bakış açısı ile ilgili yaklaşımlarının ve temel ilkelerinin bilinmesi önemlidir.

İslâm hukukuna göre şehit ailelerine yönelik manevi temelli sosyal korumanın konusunu, şehit ailelerinin, yaşadıkları maluliyet sonrasında iman, ibadet gibi dinî esaslarla ilgili olarak zihinlerine giren şüpheler ve bu şüpheler sonucunda vicdanî duygularının belirli oranda zarar görmesi ve maneviyatlarının sarsılması, kulluk görevlerine (ubûdiyete) yönelik inkâr arzularının uyanması gibi manevi riskler oluşturur.

İmtihan dünyasında bunalan insan için hayatı anlamlı kılacak yegâne kurtuluş, yüce bir kudrete gönülden bağlanması, maneviyatını canlı tutmasıdır. Çünkü Allah sevgisi ve korkusu iki yönden insanın ruhi ikelliğini giderip, ona kuvvetli bir irade ve sağlam bir karakter kazandırır. Kişinin imanı gücüne güç katar, dua, niyaz, iltica insanı ulvileştirir.

İnsanın mutlu ve huzurlu yaşayabilmesi için varlık ve olayların gerçek manasını bilmesi gerekir ki dünyaya, yaratılana ve olaylara manevi temelli bir yaklaşımla bakıldığında manevi değerler ve Allah rızası söz konusudur. İslâm hukukuna göre gerek maddi gerekse manevi olsun, sosyal korumanın amacı öncelikli olarak, “insanın Allah (rızası) için korunması”dır.

İslam hukukunda sosyal korumanın temel unsurlarını; *sosyal yardımlaşma* ve *sosyal dayanışma* anlayışı oluşturmaktadır. İslâm hukukunda şehit ailelerinin/yakınlarının manevi temelli sosyal korunmasına yönelik olarak, varlıkların ve kişilerin “emanetçi” olma düşüncesi, tevhid, ahlâkîlik, adalet ve kardeşlik ilkeleri gereği, toplumda manevi yönden din kardeşini düşünme, diğer insanları mutlu etmeye çalışma ve diğerkâmlık şuurunu elde etme, sosyal kaynaşma ve bütünleşme sağlanmış olur.

İslâm hukukuna göre şehit ailelerinin, Allah'la ve çevrelerindeki diğer insanlarla ilişkileri, yaşamları boyunca maneviyatla kurdukları ilişki ile doğru orantılıdır. Şehit yakınlarının manevi temelli sosyal korumalarında bizzat kendilerinin maneviyatlarını güçlü tutması esas olmakla birlikte, onların acılarının hafifletilmesi, kişiliklerinin gelişimi ve hayata tutunup güçlendirilmesi için çevresindekiler tarafından, din ve maneviyat destekli teselli söylemleri çok önemlidir. Tevekkül, teslimiyet, sabır ve rıza boyutuyla manevi mesajları dikkate alan şehit yakınları, hem kaybettikleri şehidin yakını olmalarından dolayı iftihar edebilecekler, hem de sosyal hayattan kopmadan, kendi ruh dünyalarıyla barışık, aslı görevlerine devam edebileceklerdir.

Günümüzde şehit ailelerinin manevi temelli sosyal koruması için, sosyal hizmet uygulamaları (din hizmeti kapsamında dini danışmanlık ve rehberlik) ile ilgili çalışmalar artırılarak devam ettirilmelidir.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed (ö. 241/855)(1982). *el-Müsned*, (1-6), İstanbul, Çağrı Yayınları.

Altun, İsmail(2010). Hz. Peygamber'in Şehit Aileleriyle Münasebetleri. *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 14, Sayı: 44, 227-245.

Armağan, Servet(2009). İslâm Dininde Sosyal Güvenliğin Temel Müesseseleri. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Ankara. Dumat Ofset Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti., Sayı: 14, 67-84.

Atar, Fahrettin(2010). Şehid. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, 38: 431-433.

Aynî, Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmud b. Ahmed (ö. 855/1451)(1308). *Umdetu'l-Kârî*, (1-11), Matbaa-i Âmire(y.y.).

Birsin, Mehmet(2011). Hakikate Tanıklık Bağlamında Şehitlik Kavramı ve İslam Fıkhdındaki Yeri. *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl: 15, Sayı: 46, (101-122).

Bozkale, Lütfi(2014). Dini- Manevi Sistemler ve İnsan Tasavvurları İlişkisi Bağlamında Din, Ahlâk ve Tasavvuf. *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 201-228.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî(ö. 256/870)(1428/2006), *el-Câmiu's-Sahih*, Riyad, Mektebetu'r-Ruşd-Nâşirûn.

Can, Ali(2015). Kur'an ve Yeni Ahit'e Göre Şehitlik. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 37, 1035-1048.

Ceyhan, Semih(2012). Ubûdiyyet. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, Cilt: 42: 33-34.

Çağrı, Mustafa(1996). Fitne, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, Cilt: 13: 156-159.

Çakan, İsmail ve Solmaz, Mehmet(2014). *Kuran-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, İstanbul, Ensar Yayınları.

Çalış, Halit(2010). İslam ve İnsan Hakları: Ödev Öncelikli Toplum Modeli. *İnsan Hakları ve Din Sempozyum Bildiriler*, 15–17 Mayıs 2009, Çanakkale, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları.

- Demirtaş, Bayram(2019). Diyanet İşleri Başkanlığının Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri. *Diyanet Aylık Dergi*, Ankara, Sayı: 338, 10-13.
- Develioğlu, Ferit(1993). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları.
- Ebü Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889)(ts.). *Sünen*, Riyad, Beytül-Efkâri‘d-Devliyye.
- Ebü‘l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ(1390/1970). *Mu‘cemü Mekâyîsi‘l-Lüğa*, Kahire, (nşr. Abdüsselam Muhammed Hârûn).
- Erdem, Bedreddin ve Kesgin, Metin(2018). Türkiye‘de Manevi Destek Hizmetlerinin Kurumsallaşması. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 8, Cilt: 8, Sayı: 16, 69-92.
- Erol, Ayten(2016). Fikhî Bakış Açısıyla Ahlâkî Değerlerin Kazandırılması. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2, 229-254.
- Erol, Ayten(2018). *Social Protection in Islamic Law*, Germany/Berlin, Peter Lang GmbH.
- Esen, Muammer(2011). Hz. İbrahim‘in İmanı ve Tevhid Mücadelesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52: 2, 111-128.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111)(1412/1992). *İhyâu Ulûmi‘d-Dîn*, (1-5), Beyrut, (my.)
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed(ts.). *el-Mustasfâ min İlmi‘l-Usûl*, thk. Hamza Zahir Hafız, II. Baskı, (m.y.), (yy.).
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşki (ö. 1252/1836)(2000). *Hâşiyetü Reddül-Muhtâr alâ‘d-Dürri‘l-Muhtâr Şerhi Tenvîri‘l-Ebsâr Fıkhî Ebî Hanîfe*, Beyrut, Dârü‘l-Fıkr.
- İbn Âşûr, Muhammed Tahir(ts.). *Makâsîdü‘ş-Şerîati‘l-İslâmiyye*, Umman, Daru‘n-Nefâes.
- İbn Âşûr, Muhammed Tahir(2013). *İslâm Hukuk Felsefesi, Gâye Problemi*, (Mehmet Erdoğan, Vecdi Akyüz, Çev.), İstanbul, Rağbet yayınları.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr b. Abdillâh b. Muhammed el-Kûfî (ö. 235/849)(1409). Riyad, *Kitâbu‘l-Musannef fil-Ehâdis ve‘l-Âsâr*, (1-7).
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed (ö. 620/1223)(ts.). *el-Muğnî*, (Muhammed Halil Herras, thk.), Kahire, Mektebetu İbn Teymiyye.
- İbn Manzûr, Ebü‘l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem (ö. 711/1311)(ts.). *Lisânü‘l-Arab*, (Abdullah Ali el-Kebîr vd., thk.), Kahire, Dârü‘l-Meârif.
- İbn Müflih, Ebû İshâk Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Abdillâh er-Râmînî ed-Dımaşkî (ö. 884/1479)(1997). *el-Mubdi‘ fî Şerhi‘l-Mukni‘*. Beyrut, Dârü‘l-Kütübi‘l-İlmiyye.
- İbn Rüşd, Ebü‘l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî (ö. 595/1198)(1985). *Bidâyetü‘l-Müctehid*, İstanbul, Dârü Kahraman.
- İbn Sahnûn, Abdisselâm b. Saîd et-Tenûhî el-Kayrevânî (ö. 256/870)(Yazar adı: Mâlik b. Enes)(1994). *el-Müdevvenetü‘l-Kübrâ*, (y.y.), Daru‘l-Kütübi‘l-İlmiyye.

- Karâfî, Ebu'l-Abbâs Şihâbu'd-Dîn Ahmed b. İdrîs b. Abdi'r-Rahmân (ö. 684/1285)(1994). *ez-Zehîre*, Beyrut, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî.
- Karaman, Hayrettin(1999). *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul, İz Yayıncılık.
- Karaman, Hayrettin. Şehitlik(20.02.2018) tarihinde <https://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettinkaraman/ehitlik-12861> adresinden erişildi.
- Karataş, Zeki(2015). Manevi Temelli Sosyal Hizmet Yaklaşımı, *Sosyal Hizmet E-Dergi, Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, 3-15.
- Kâsânî, Alâuddin Ebû Bekr b. Mes'ûd (ö. 587/1191)(1406/1986). *Kitâbu Beda'ü's-Sanâi' fi Tertîbi'ş-Şerâi'*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Kesgin, Metin ve Erdem, Bedrettin(2017). Manevi Destek Uygulayıcılarının Manevi Destek Hizmetlerine İlişkin Görüşleri, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 15, 124-140.
- Köleoğlu, Y., Karataşoğlu, S., Namal, M. K(2013). Türkiye'de Gazi ve Şehit Ailelerine Sağlanan Sosyal Haklar ve Gazi ve Şehit Aileleri Bilgi Bankası Oluşumunun Sağlanmasında Batman İli Örneği. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, 110-149.
- Köse, Saffet(2014). *İslâm Hukukuna Giriş*, İstanbul, Hikmetevi Yayınları.
- Kurt, Hasan(2012). İslam İnancına Göre Şehitlik. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 1, 189-220.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b Ebi Bekir (ö. 671/1273)(2006). *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân ve'l Mübeyyinü Lemâ Tedammenahü mine's-Sünneti ve Âyi'l-Furkân*, Beyrut, (Muhammed Rahvan Arkusûsî thk.), Müessesetü'r-Risâle.
- Kutub, Seyyid(2003). *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Kahire, Dâru'ş-Şurûk.
- Martı, Huriye(2019). Din ve Maneviyat Desteği ile Hayatı Yaşanılır Kılmak. *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı: 338, 6-10.
- Mecmau'l-Lugati'l-Arabiyye(1980). *el-Mu'cemü'l-Vecîz*, (y.y.), Daru't-Tahrir.
- Mevsilî, Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd(ö. 683/1284)(ts.) *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, Beyrut-Lübnan, Şeriketü Dâru'l-Erkam b. Ebî'l-Erkam.
- Musahan, Ali Yıldız(2015). İslam İtikadında Kutsal'ın Sınırı. *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, 8(2), 121-150.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî (ö. 261-875)(1427/2006). *el-Câmiu's-Sahih*, Riyad, Dâru Tibe.
- Nurdoğan, A. K., Öztürk, M(2018). Şehit Yakınları ve Gazilerin Sosyal Dışlanmışlık Algısı ve Yaşam Kalitesi. *İş ve Hayat*, Cilt: 4, Sayı: 7, 19-50.
- Orhan, Fatih(2014). Cihad Kavramı Üzerinden İslâm'a Sürülmek İstenen Leke: Terör. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (2), 89-113.
- Özel, İsmet(1993). Cihad. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 12: 156-159.
- Hill, P. C., Pargament, K. I., Ralph, W. H. J., McCullough, M. E., Swyers, J. P., Larson, D. B. & Zinnbauer, B. J(2013)(Nurten Kimter, Çev.), Din ve Maneviyatı Kavramlaştırma:

- Birleşme ve Ayrılma Noktaları. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 13, 85-118(08.05.2019 tarihinde
<https://Dergipark.Org.Tr/Download/Article-File/46233> [adresinden erişildi.](#))
- Râfîî, Abdulkerim b. Muhammed(ts.). *Fethu'l-Azîz bi Şerhi'l-Vecîz*, (y.y.), Daru'l-Fikr.
- Serahsî, Şemsu'l-Eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl (ö. 483-1090), *Kitâbu'l-Mebsût*, Dârû'l-Ma'rife, Beyrut/Lübnan, 1414/1993.
- Seyyar, Ali. Şehit Yakınlarına Manevî Sosyal Hizmet Uygulamaları(12.03.2019 tarihinde <https://docplayer.biz.tr/2506571-Şehit-yakinlarına-manevi-sosyal-hizmet-uygulamaları-1-prof-dr-ali-seyyar-2-sakarya-universitesi-sosyal-politika-uzmani.html> adresinden erişildi.)
- Seyyar, Ali(2007). *İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri Ansiklopedik Sosyal Bilimler Sözlüğü*, İstanbul, Değişim Yayınları.
- Şatıbî, Ebu İshak İbrahim b. Musa (ö. 790/1388)(ts.). *el-Muvâfakât fî Usûl's-Şerîa*, Beyrut, Dârû'l-Ma'rife.
- Şeker, Mehmet(2007). *İslâm'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Şirbînî, Şemseddin Hatib Muhammed b. Ahmed (ö. 977/1570)(ts.). *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meâni Elfâzi'l-Minhâc*, (y.y.), Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971)(1404/1983), *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (1-20), Musul, (m.y.).
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid (ö. 310/923)(2001). *Câmiü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, (Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, thk). Kahire, Merkezü'l-Buhûsi ve'd-Derâseti'l-Arabiyyeti ve'l-İslâmiyyeti.
- Tarhan, Nevzat(2009), *İnanç Psikolojisi*, İstanbul, Timaş Yayınları.
- Taştan,Zeki(2018). Mehmet Akif Ersoy'da Şehadet Anlayışı, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, Cilt: 5, Sayı: 12, 803-828.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed (1981). Sünen, (1-4), İstanbul, (m.y.).
- Tümer, Günay(1994). Din. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, 9: 312-320.
- Ulvan, Abdullah(1985). *İslâm'da Sosyal Dayanışma*, (Trc: İsmail Kaya), Konya, Uysal Kitabevi.
- Yaman, Ahmet(2017). İslâm Hukuk İlmi Açısından Makâsıd İctihadının ya da Gâî/Teolojik Yorum Yönteminin İlkeleri Üzerine. *Makâsıd ve İctihad, İslâm Hukuk Felsefesi Araştırmaları*, İFAV, 3. Baskı, İstanbul.
- Yaran, Rahmi(2012). Şehitlik ve İlgili Fikhî Hükümler. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42, 211-220.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Hüseynî (ö. 1205/1791)(1390/1970). *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, (Abdülaziz Matar, İbrahim Terzî, Nşr.). Beyrut, (m.y.).
- Zekeriyyâ, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris(1390/1970). *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüğa*, (Abdüsselam Muhammed Hârûn, Nşr.), Kahire, 3: 221.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer (ö. 538/1144)(1998). *Esâsü'l-Belâga*, (Muhammed Bâsil Uyûnussûd, thk, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Elektronik Kaynaklar

<https://www2.diyaret.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/Sayfalar/DergidenSecmelerDetay.aspx?rid=14> Erişim tarihi:15/05/2019.

http://www.manevibakim.com/bilim_alanlari/manevi_bakim/index.asp, Erişim tarihi:10/06/2019.